

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ

УДК [001.891.3+330.341.2:636.082(477)]:001.53:929 Зубець «19/20» (043.3)

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ
РОЗВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН В УКРАЇНІ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ 60-Х РОКІВ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.:
НАУКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ АКАДЕМІКА М. В. ЗУБЦЯ**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
історичних наук

Київ–2019

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий консультант: доктор сільськогосподарських наук, професор,
академік НААН
Вергунов Віктор Анатолійович,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України, директор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Коцур Надія Іванівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Міністерства освіти і науки України, завідувач кафедри
медико-біологічних дисциплін і валеології

доктор історичних наук, старший науковий співробітник
Литвинко Алла Степанівна,
Державна установа «Інститут досліджень науково-
технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва
НАН України», провідний науковий співробітник
відділу історії та соціології науки і техніки

доктор біологічних наук, професор
Пилипчук Олег Ярославович,
Державний університет інфраструктури та технологій
Міністерства освіти і науки України, завідувач кафедри
екології та безпеки життєдіяльності

Захист відбудеться «27» червня 2019 року о 14.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

З дисертацією можна ознайомитися у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН (03127, Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

Автореферат розісланий «27» травня 2019 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Т.М. Підгайна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Основне завдання галузі тваринництва в Україні – виробництво екологічно безпечної продукції, зокрема харчового білка, в обсягах, достатніх для забезпечення населення та формування необхідного експортного потенціалу. Доступність продуктів харчування для пересічного громадянина є запорукою стабільності суспільства. Як показує досвід високорозвинених країн світу, вирішальні чинники інтенсифікації галузі – розроблення ефективних методів розведення та селекції сільськогосподарських тварин, проведення комплексу робіт з поліпшення їх господарсько-корисних ознак, забезпечення відповідних умов для реалізації генетичного потенціалу. Незважаючи на певні економічні важелі щодо стимулювання виробництва продукції тваринництва в Україні, стан галузі в останні десятиріччя погіршується. У першу чергу це стосується таких сегментів, як молочне і м'ясне скотарство, що позначилися скороченням поголів'я у господарствах усіх форм власності.

За матеріалами офіційної статистики споживання м'яса та молока населенням України значно зменшилося. Зокрема, в 2016 р. споживання м'яса на душу населення становило 51,4 кг, а молока та молочних продуктів – 209,5 кг, що нижче фізіологічно обґрунтованих норм, рекомендованих ВОЗ, і представляє загрозу для здоров'я нації¹. Це зумовлює нагальну потребу опрацювання ефективних заходів зростання конкурентоспроможності колись потужної в Україні галузі на основі впровадження сучасної системи розведення та селекції, збереження біорізноманіття тварин, формування власної племінної бази та експортного потенціалу племінних ресурсів. Розроблення сучасної селекційної парадигми не можливе без урахування історичного досвіду наукового забезпечення тваринництва.

Для вивчення еволюційного поступу галузевої наукової думки в Україні представляє інтерес друга половина 60-х рр. ХХ – початок ХХІ ст., оскільки цей період позначився помітними успіхами у розробленні концептуальних теоретичних і методологічних положень селекційно-племінного вдосконалення існуючих і виведення нових конкурентоспроможних порід сільськогосподарських тварин, що за генетичним потенціалом продуктивності відповідають європейським стандартам, слугують основою виробництва та імпортозаміщення продукції тваринництва.

Фундатором багатьох перспективних напрямів, які визначили подальший розвиток теоретичних концепцій розведення сільськогосподарських тварин, є доктор сільськогосподарських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік НААН Михайло Васильович Зубець (1938–2014). З іменем ученого пов'язують конструктивні набутки в розробленні теорії породотворення; стратегії розбудови галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в Україні; методології збереження та раціонального використання племінних ресурсів; генетичних, біотехнологічних і технологічних засад розведення сільськогосподарських тварин; селекційного менеджменту комерційних стад молочної та м'ясної худоби та ін.

---

¹Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2017. С. 13, 15.

Академік М. В. Зубець – талановитий організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні. На посаді президента Національної академії аграрних наук України впродовж 15 років докладав титанічних зусиль до здобуття та збереження її статусу як головного науково-методичного та координаційного центру з розвитку агропромислового комплексу України. В умовах чергової економічної та політичної кризи сконцентрував зусилля вчених на відродженні національної аграрної науки в інтересах держави та суспільства.

Творча спадщина вченого – понад 700 наукових праць, у тому числі 139 монографій, підручників, програм розведення та селекції сільськогосподарських тварин, є теоретичним фундаментом подальшого розвитку галузі тваринництва. Незважаючи на вагомий науковий напрацювання М. В. Зубця, комплексного вивчення його творчого доробку проведено ще не було. Зазначене вище зумовлює науково-пізнавальне та практично-прикладне значення даного дослідження, яке з одного боку, сприятиме висвітленню теоретико-методологічних та інституціональних засад розведення сільськогосподарських тварин, ефективних селекційних стратегій в Україні досліджуваного періоду, з іншого, – контекстовій реконструкції творчого шляху знаного дослідника та організатора аграрної науки, його інтелектуального внеску в наукове забезпечення галузі тваринництва.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукових тем «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження (номер державної реєстрації 0116U002102), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U0002103).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає у проведенні цілісного історико-наукового аналізу теоретичних, методологічних і інституціональних основ розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х рр. XX – початку XXI ст., наукового середовища академіка М. В. Зубця, оцінці його теоретичного і практичного внеску в наукове забезпечення галузі тваринництва.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких **задач**:

- провести аналіз стану наукової розробки та рівня джерельного забезпечення теми дослідження, обґрунтувати його методологічні принципи;
- виявити основні тенденції та періоди розвитку інституціональних засад розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х рр. XX – початку XXI ст.;
- здійснити історичну реконструкцію творчого шляху академіка М. В. Зубця, основних періодів його наукової та організаційної діяльності;
- систематизувати науковий доробок ученого з питань розведення сільськогосподарських тварин;

- узагальнити творчі підходи М. В. Зубця з розвитку теорії розведення і селекції у тваринництві, визначити пріоритетні у вітчизняній зоотехнічній науці;
- комплексно оцінити внесок ученого в становлення методології селекційної науки у тваринництві;
- розкрити значення наукової спадщини академіка М. В. Зубця на сучасному етапі розвитку тваринництва України;
- охарактеризувати роль ученого в організації вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи;
- конкретизувати внесок академіка М. В. Зубця в розвиток системи вищої фахової освіти в Україні;
- провести аналіз наукових набутків заснованої ним наукової школи;
- визначити місце популяризаторської діяльності вченого у розвитку галузевої наукової думки.

Об'єктом дослідження є розвиток наукових концепцій розведення та селекції сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. з урахуванням тенденцій світової галузевої наукової думки.

Предмет дослідження – сутнісно-еволюційні зміни наукової, організаційної, технологічної компонент розведення сільськогосподарських тварин, наукове середовище академіка НААН М. В. Зубця, теоретичний і практичний внесок очолюваних ним колективів в наукове забезпечення галузі тваринництва, становлення сучасної селекційної парадигми.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період активної творчої діяльності академіка М. В. Зубця (1965–2014). Нижня межа пов'язана з публікацією перших наукових праць, а верхня позначена смертю вченого. В окремих випадках для забезпечення цілісного аналізу еволюційного поступу галузевої наукової думки, дотримання логічної послідовності в формуванні окремих сегментів наукового середовища М. В. Зубця дослідження виходило за межі визначеного періоду.

Територіальні межі дослідження окреслюються теренами України другої половини 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст., яка перебувала у складі СРСР, а також кордонами суверенної Української держави.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових принципів історичної достовірності, об'єктивності, системності, комплексності, науковості, багатофакторності та всебічності, що забезпечують цілісне охоплення сутнісно-еволюційних аспектів обраної проблеми. Для виконання дослідницьких завдань щодо розвитку наукових основ розведення сільськогосподарських тварин із урахуванням генеруючого внеску академіка М. В. Зубця в розробленні ефективних селекційних стратегій в Україні досліджуваного періоду використано загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні історичні методи. При проведенні дисертаційного дослідження застосовували методи джерелознавчого, архівознавчого та термінологічного аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* сформульовано наукові положення щодо тенденцій і закономірностей розвитку наукових концепцій розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст., вибудовано його періодизацію у вимірі

соціально-економічних, теоретико-методологічних та інституціональних чинників на тлі надбань світової галузевої наукової думки.

Вперше на основі використання різнопланових документальних джерел із урахуванням сучасних селекційних практик проведено комплексне дослідження наукового середовища академіка М. В. Зубця. Виділено основні періоди його наукової, організаційної та професійної діяльності. Схарактеризовано його діяльність як організатора вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в цілому та окремих науково-дослідних і науково-виробничих структур у галузі тваринництва. Контекстowo порівняно ефективність різних організаційних форм наукового забезпечення галузі тваринництва досліджуваного періоду (академічні наукові центри, галузеві наукові установи, вищі навчальні заклади, неформальні творчі об'єднання) як продуцентів наукового знання.

Через призму творчих пошуків М. В. Зубця доведено результативність запровадження в Україні усталених світових наукових підходів, що базуються на інноваційно-інвестиційній моделі розвитку аграрної науки, коригуванні напрямів фундаментальних і прикладних досліджень, підвищенні ефективності використання наукового та кадрового потенціалу. Актуалізовано питання впровадження нового механізму взаємовідносин науки, виробництва та органів державного управління в Україні для зростання рівня наукових досліджень, подальшої інтеграції зусиль наукових установ та вищих навчальних закладів у вирішенні проблем тваринництва, посилення ролі міжнародного співробітництва.

Систематизовано наукову спадщину вченого, обґрунтовано пріоритетність і практичну значимість його фундаментальних і прикладних досліджень як основи формування сучасної селекційної парадигми в тваринництві України, зростання експортного потенціалу та імпортозаміщення продукції тваринництва, запровадження системи управління її якістю. Розкрито значення його наукових пошуків у розв'язанні глобальної проблеми сучасності – збереження біорізноманіття та раціонального використання племінних ресурсів. Конкретизовано внесок очолюваних ним колективів у становленні новітньої теорії і методології породотворення, виведенні конкурентоспроможних порід і типів сільськогосподарських тварин.

Розширено уявлення щодо значення педагогічної діяльності вченого у вимірі загального розвитку галузевої наукової думки. Елемент новизни має узагальнена програма діяльності наукової школи, заснованої академіком М. В. Зубцем, її контекстове порівняння з іншими професійними творчими корпораціями вчених. Поглиблено знання про його популяризаторську та публіцистичну діяльність, її значення для розвитку наукових засад розведення сільськогосподарських тварин в Україні, визначено внесок ученого в розвиток національної сільськогосподарської біографістики та бібліографії.

Набули подальшого розвитку концептуальні положення про інтелектуальну взаємодію і взаємовпливи вченого та наукового соціуму, визначальні чинники виробництва продукції тваринництва, вдосконалені зміст і напрями наукових досліджень, підпорядкованих стратегічним інтересам розвитку галузі.

Практичне значення одержаних результатів визначається сформульованими новими теоретичними положеннями про особливості та закономірності розвитку наукових основ розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. Теоретичні узагальнення та висновки дослідження, уточнені оцінки можуть використовуватися при опрацюванні стратегічних питань подальшого піднесення тваринництва в Україні, формуванні ефективної моделі виробництва галузевої продукції. Одержані результати будуть в нагоді при підготовці узагальнювальних праць з історії вітчизняного тваринництва та сільськогосподарської дослідної справи, історіографічних видань, біографічних словників і енциклопедій. Можливе використання узагальнених матеріалів дослідження в навчальному процесі при викладанні курсів історії України, історії сільськогосподарської науки, історії науки й техніки, історії тваринництва, а також при написанні галузевих навчальних посібників і підручників.

Особистий внесок здобувача. Дисертантом вибудовано наукову концепцію дисертаційного дослідження, обґрунтовано її мету і завдання, джерелознавчі та методологічні принципи. Особистим внеском здобувача є формулювання теоретичних і наукових положень дисертаційного дослідження, узагальнювальних висновків, авторських тверджень і пропозицій, що виносяться на захист.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційної роботи оприлюднено на ХІ, ХІІ та ХІІІ всеукраїнських конференціях молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 16 травня 2016 р.; 19 травня 2017 р.; 18 травня 2018 р.), ХІV всеукраїнській конференції молодих учених та аспірантів, присвяченій пам'яті академіка УААН В. П. Бурката «Практичні результати та методичні аспекти досліджень з розведення, генетики та біотехнології у тваринництві» (Чубинське, 20 травня 2016 р.), ХІІ міжнародній науково-практичній конференції «Новини наукового прогресу» (Софія, 17–25 серпня 2016 р.), ХІІ і ХІV міжнародних науково-практичних конференціях «Наука в сучасному світі» (Київ, 25 вересня 2016 р.; 20 листопада 2016 р.), ХІІ міжнародній науковій конференції «Перспективні розробки науки і техніки», (Перемишль, 7–15 листопада 2016 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Професор С. Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження)» (Київ, 18 листопада 2016 р.), ХІІІ і ХІV міжнародних наукових практичних конференціях «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 20 січня 2017 р.; 27 лютого 2017 р.), ХІІІ міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний науковий потенціал» (Шеффілд, 28 лютого – 7 березня 2017 р.), ХІ міжнародній науково-практичній конференції «Особистість, суспільство, політика» (Люблін, 11–12 березня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 39 наукових публікаціях, серед яких 1 монографія (2 видання) і 2 брошури, 22 наукові статті у фахових виданнях, визначених Міністерством освіти і науки України, із них 4 у зарубіжних наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації підпорядковані меті та конкретним дослідницьким завданням, зорієнтовані на цілісне, взаємопов'язане висвітлення

проблем, сукупність яких узгоджується з предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, аналізу історіографії проблеми, джерельної бази, теоретико-методологічних засад дослідження, викладу результатів власних досліджень, висновків, списку використаних джерел, що містить 704 найменування, 22 додатків. Повний обсяг дисертації становить 547 сторінок, основний текст роботи викладений на 398 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** розкрито актуальність, зв'язок роботи з науковою тематикою; сформульовано мету і завдання дослідження; визначено його об'єкт, предмет, хронологічні межі, методи наукового пошуку, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено дані щодо особистого внеску здобувача, апробації та структури дисертації.

У розділі **1 «Історіографія проблеми, джерельна база та методологічні засади дослідження»** проведено контекстовий аналіз стану наукової розробки проблеми, її джерельної бази, обґрунтовано методологію дослідницького пошуку.

У підрозділі *1.1 «Стан наукової розробки проблеми»* узагальнювальні наукові праці з означеної проблеми систематизовано за предметно-тематичним принципом на публікації з історії становлення та розвитку: 1) вітчизняної сільськогосподарської науки і дослідної справи; 2) зоотехнічної науки; 3) наукових напрямів і проблем розведення сільськогосподарських тварин; 4) діяльності профільних НДІ та ВНЗ, неформальних творчих об'єднань та ін. Окрім цього за хронологічним принципом виділили підгрупи радянського та пострадянського періодів.

Історіографічний аналіз засвідчив, що радянська доба була різновекторною як за рівнем теоретичних узагальнень, так і за авторством публікацій. Найбільшою за обсягом є група історичних праць, присвячених загальним питанням становлення сільськогосподарської науки та галузевої дослідної справи². Висвітленню основних методів розведення сільськогосподарських тварин сприяли фундаментальні наукові праці М. А. Кравченка³, П. Д. Пшеничного⁴, Ф. Ф. Ейснера⁵ та ін. Фактологічний історико-науковий коментар щодо розвитку племінного скотарства в УРСР надано В. П. Бойком⁶. Ключові напрями селекційно-племінної роботи з симентальською породою, в тому числі здобутки провідного племінного заводу «Тростянець» Чернігівської області, розкрито в монографії А. І. Самусенка⁷. Основні етапи організації галузі м'ясного скотарства в УРСР контекстово відтворив М. А. Кравченко⁸ у монографії «Породи м'ясної худоби» (1979).

²Власюк П. А. Сільськогосподарська наука до 40-річчя Великого Жовтня. Київ : Держсільгоспвидав, 1957. 653 с.; Пшеничний Н. І. До історії розвитку сільськогосподарської науки і дослідної справи на Україні. *Вісник сільськогосподарської науки*. 1972. № 12. С. 38–46.

³Кравченко Н. А. Племенной подбор при разведении по линиям. Москва : Сельхозгиз, 1954. 263 с.

⁴Пшеничний П. Д. Зоотехнічна наука за 40 років Жовтня. *Соціалістичне тваринництво*. 1957. №11. С.15.

⁵Эйснер Ф. Ф. Теория и практика племенного дела в скотоводстве. Киев : Урожай, 1981. 189 с.

⁶Бойко В. П. Породы крупного рогатого скота Украины в историческом развитии и их оценка по молочной продуктивности / под ред. Н. А. Кравченко. Киев, 1981. 108 с.

⁷Самусенко А. И. Симментальский скот. Київ : Урожай, 1986. 133 с.

⁸Кравченко Н. А. Породы мясного скота : учеб. пособ. Киев : Вища школа, 1979. 287 с.

Найменшою за чисельністю є група узагальнювальних праць, що описують набутки українських учених в розробленні теорії та методології розведення сільськогосподарських тварин⁹, зокрема вчення про породу і породотворення, теорія племінного підбору, методи оцінки племінної цінності тварин тощо. У радянській історіографії не розкрито питання організації і діяльності галузевих НДІ і ВНЗ, пов'язаних з іменем академіка М. В. Зубця. Не підготовлено деталізованих біографічних нарисів про українських учених, яким належить визначальний внесок у розробленні теоретичних концепцій розведення та селекції сільськогосподарських тварин, істотний вплив на формування наукових пріоритетів М. В. Зубця.

В добу незалежності України опубліковано низку фундаментальних наукових праць, що розкривають негативні наслідки політики тоталітарної держави в секторі аграрної науки. Проблеми її еволюційного поступу вперше отримали сучасну неупереджену оцінку в науковій творчості В. А. Вергунова¹⁰. Для вивчення загальних тенденцій розведення сільськогосподарських тварин в історичному форматі досить репрезентативними є студії Ю. Д. Рубана¹¹ та І. С. Бородай¹². Підготовлено узагальнювальні наукові праці з генезису вітчизняних молочних і м'ясних порід худоби¹³. Серед теоретичних набутоків з розведення сільськогосподарських тварин залишається найбільш ґрунтовно висвітленою проблема еволюції селекційної теорії¹⁴ в скотарстві, тоді як інші наукові напрями не отримали належного вивчення.

В історіографії проблеми даного періоду значне місце відведено історії функціонування НДІ та ВНЗ, зокрема НААН¹⁵. Конструктивний внесок М. В. Зубця в становлення головного науково-методичного та координаційного центру з розведення сільськогосподарських тварин, а саме Інституту розведення і генетики тварин (ІРГТ) НААН, схарактеризовано у виданнях «Нариси з історії інституту»¹⁶ (2008), «Історія Інституту розведення і генетики тварин у подіях, фактах, біографіях учених»¹⁷ (2012). Для відтворення загальних рис організації кафедри розведення

⁹Кравченко М. А. Теоретичні основи розведення тварин по лініях. *Тваринництво України*. 1969. №11. С. 17–19; Мирзоян Э. Н. История изучения индивидуального развития сельскохозяйственных животных в России (середина XVIII – первая треть X ст.). Москва, 1961. 155 с.

¹⁰Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні. Від зародження до академічного існування : організаційний аспект / НААН, ННСГБ. Київ : Аграрна наука, 2012. 416 с.

¹¹Рубан Ю. Д. История зооинженерной науки и современность. Київ : Аграрна наука, 2001. 184 с.

¹²Бородай І. С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки : монографія. Вінниця, 2012. 416 с.

¹³Рубан Ю. Д. Эволюция симментальской породы скота : опыт и перспективы его использования. Киев, 2002. 296 с.

¹⁴Буркат В. П., Бородай І. С. Историчні аспекти розвитку теорії селекції у скотарстві України. Київ, 2006. 584 с.

¹⁵Вергунов В. А. Науково-організаційні засади функціонування Національної академії аграрних наук України: становлення, здобутки та перспективи (до 100-річчя НААН) / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграрної науки, освіти та техніки. Київ: Хімджест, 2018. 20 с.

¹⁶Буркат В. П., Бородай І. С. Нариси з історії інституту : монографія. Київ : Аграрна наука, 2008. 556 с.

¹⁷Історія Інституту розведення і генетики тварин у подіях, фактах, біографіях учених / Уклад.: М. І. Башенко, Ю. М. Бойко, І. С. Бородай та ін. ; НААН, ІРГТ ; наук. ред. К. В. Копилова. Бориспіль : Люксар, 2012. 368 с.

сільськогосподарських тварин Української сільськогосподарської академії (УСГА) представляє інтерес монографія В.В. Діденка¹⁸.

Низку біографічних нарисів про академіка М. В. Зубця вміщено до популярних довідкових та енциклопедичних видань: «Хто є хто в Україні» (1997, 1999, 2000, 2001, 2004), «Хто є хто в українській політиці» (1996, 1997, 1998), «Київський літопис ХХІ століття: визначні імена та підприємства України» (2001), «Українська академія аграрних наук: персональний склад» (2014) та ін. Найбільш ґрунтовні нариси про вченого, що надають оцінку його вагомим теоретичних і методологічних досягнень в розведенні та селекції в тваринництві, підготовлено В. А. Вергуновим¹⁹, М. В. Гладієм²⁰, М. І. Свояченком²¹.

На основі історіографічного аналізу дійшли висновку, що наукова діяльність М. В. Зубця відображена в загальних рисах, при цьому відомості щодо окремих її періодів практично відсутні. Попередні дослідники зосереджували увагу на аналізі переважно науково-дослідної та організаційної компонент його інтелектуальної біографії. До цього часу належним чином не осмислено творчі набутки вченого, не визначені шляхи їх використання на сучасному етапі розвитку тваринництва.

У підрозділі 1.2 «Характеристика джерельної бази дослідження» комплекс використаних джерел систематизовано за видовим принципом на: 1) архівні документи, рукописні матеріали; 2) опубліковані документи органів державної влади, наукових установ і вищих навчальних закладів; 3) наукові праці М. В. Зубця та інших учених у галузі тваринництва; 4) біо- та бібліографічні покажчики; 5) довідкові та енциклопедичні видання; 6) мемуарна література; 7) засоби масової інформації; 8) музейні матеріали тощо.

Першочергове значення приділялося вивченню архівних документів. Особливу увагу приділено документам Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО). Зокрема, фонд 27 «Міністерство сільського господарства УРСР» (1919–1970) містить матеріали з розвитку племінного тваринництва, діяльності галузевих інституцій, зокрема Головного управління сільськогосподарської науки, пропаганди, впровадження науково-технічних досягнень і передового досвіду Міністерства сільського господарства УРСР. Використано справи фондів 4860 «Міністерство радгоспів УРСР» (1965–1982) та 4861 «Українська академія сільськогосподарських наук» (1956–1962). Це, передусім, постанови і накази про створення академії, діяльність галузевих ВНЗ та НДІ.

¹⁸Діденко В. В. Нарис історії Національного аграрного університету (до сторіччя заснування). Київ, 1998. 175 с.

¹⁹Вергунов В. А. Академік М. В. Зубець (1938–2014) – учений, організатор, новатор, політичний і громадський діяч, особистість : наук. доп. / НААН, ННСГБ. Київ, 2014. 16 с.

²⁰Гладій М. В. Академік М. В. Зубець – талановитий учений, організатор, політичний і громадський діяч. *Розведення і генетика тварин* : міжвід. тем. наук. зб. / НААН, ІРГТ. Київ, 2015. Вип. 49. С. 6–13.

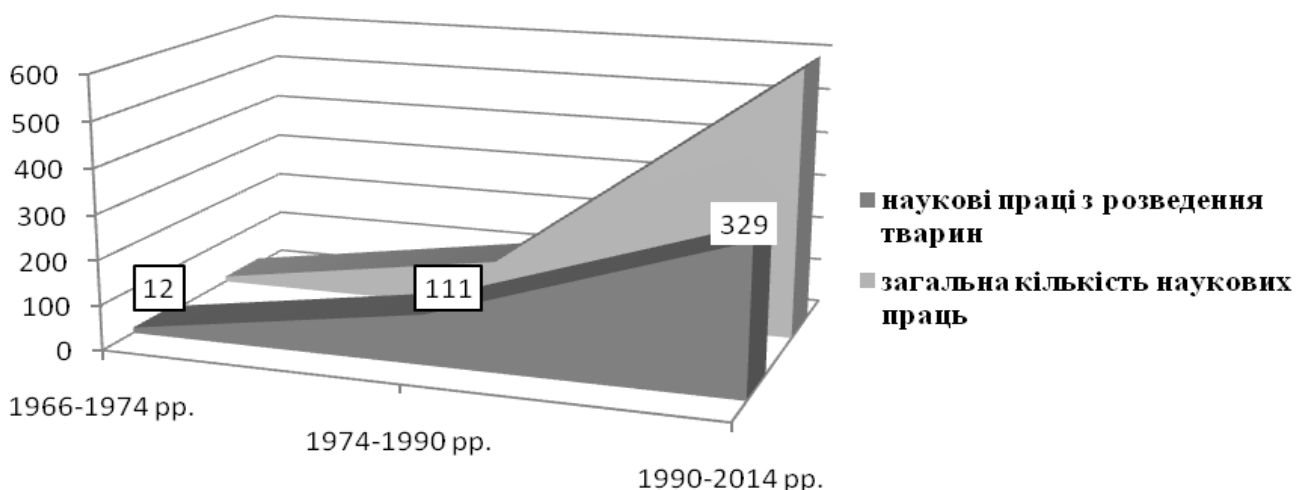
²¹Свояченко М. Вірний син аграрної науки. *Зубець Михайло Васильович* : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1966–2012 роки / НААН, ННСГБ, ІРГТ ; уклад. В. А. Вергунов, М. М. Зубець, Т. Ф. Дерлеменко та ін. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ, 2014. С. 21–62. (Біобібліогр. сер. «Академіки Нац. акад. аграр. наук України» / НААН, ННСГБ).

Для вивчення основних напрямів фундаментальних і прикладних досліджень в галузі тваринництва, що здійснювалися під егідою Південного відділення ВАСГНІЛ, представляють інтерес документи фонду 5176 (1969–1975). Послугувалися матеріалами фонду 5103 «Управління держплемстанціями Міністерства сільського господарства УРСР» (1956–1982), що уможливило осмислення практичних завдань і досягнень Прилуцької державної племінної станції. Аналізу селекційно-племінної роботи зі стадами симентальської худоби сприяло залучення документів фонду 5022 «Республіканський трест племінних заводів і племінних радгоспів УРСР» (1956–1982).

Для опрацювання ключових питань розвитку тваринництва суттєвий джерелознавчий потенціал має фонд 1 «Документи загального відділу ЦК КПУ» Центрального державного архіву громадських організацій України (ЦДАГО). Використано документи фонду Р-1331 «Українська сільськогосподарська академія Міністерства сільського господарства УРСР» (1954–1977) Державного архіву м. Київ (ДАК), який охоплює постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР про її діяльність, дає змогу відтворити період здобуття М. В. Зубцем фахової освіти.

Особливо інформативними є архівні фонди галузевих НДУ, зокрема відділення ветеринарної медицини та зоотехнії НААН та ІРГТ ім. М.В.Зубця НААН. Так, в архіві інституту міститься особова справа вченого, яка включає його автобіографію, список друкованих праць, копії дипломів про закінчення УСГА та ін. Унікальний матеріал для вивчення історії розведення сільськогосподарських тварин в Україні представляє особистий архів академіка М. В. Зубця, який містить його незавершені наукові праці, рукописні та машинописні тексти, світлини тощо.

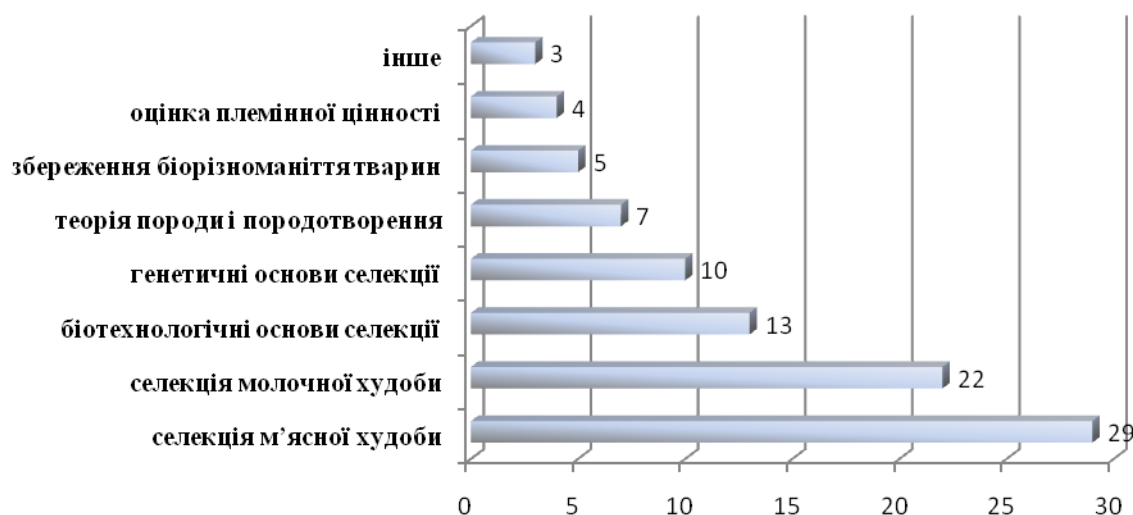
Суттєвим інформаційним ресурсом дослідження є інтелектуальна спадщина академіка М. В. Зубця та його учнів, які репрезентували набутки науки з розведення сільськогосподарських тварин в Україні досліджуваного періоду. Встановлено динаміку творчої активності та домінуючі напрями наукових розробок М. В. Зубця (рис. 1.2.1, 1.2.2).

Рис. 1.2.1. Динаміка наукових публікацій академіка М. В. Зубця з питань розведення сільськогосподарських тварин в 1966–2014 pp.

Серед комплексу джерел дисертаційного дослідження представляють інтерес біо- та бібліографічні показники наукових праць визнаних учених у тваринництві,

довідкові та енциклопедичні видання. Важливе значення приділяли використанню періодичних видань, враховуючи їх оперативність при висвітленні нагальних проблем розведення сільськогосподарських тварин. Не меншу практичну значимість для дослідження мали музейні документи. Зокрема, вивчено музейні експозиції НУБіП України, ІРГТ ім. М.В.Зубця НААН, що містять матеріали з історії галузевих кафедр, факультетів, лабораторій; презентують наукові розробки їх співробітників, провідних вітчизняних учених.

Рис. 1.2.2. Домінуючі напрями наукових розробок М. В. Зубця (в %) з питань розведення сільськогосподарських тварин в 1966–2014 рр.

У підрозділі 1.3 «*Методологія дослідження*» обґрунтовано методологічні засади дослідницького пошуку, що визначалися, передусім, специфікою його об'єкта і предмета, метою та завданнями. Забезпеченню неупередженого аналізу наукових основ розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. сприяло використання принципу історизму та низки спеціальних історичних методів: предметно-хронологічного, порівняльно-історичного, історико-генетичного, ретроспективного, що забезпечили осмислення еволюційного поступу галузевої наукової думки, можливість вивчення окремих процесів у динаміці та змінах.

Застосування історико-культурного та аксіологічного підходів дало змогу визначити соціокультурні умови розвитку теоретичних концепцій розведення сільськогосподарських тварин в Україні, репрезентувати окремі культурні форми як інтелектуальні цінності. Як ефективний засіб систематизації фактологічного матеріалу використано метод періодизації. Дослідження персоніфіковано на основі використання біографічного методу. Історико-науковий матеріал, доповнений біографіями вчених, дав змогу не лише фіксувати їх інтелектуальні набутки, а й визначати проблеми, характерні для творчих пошуків.

Як конкретні пізнавальні засоби використовували загальнонаукові методи (логічний, аналітично-синтетичний, класифікації та ін.). Застосовуючи гіпотетичний підхід, що складає основу логічного методу, висунуто гіпотези: 1) друга половина 60-х рр. ХХ – початок ХХІ ст. є перехідним етапом від традиційних методів розведення сільськогосподарських тварин до становлення сучасної селекційної парадигми у тваринництві України; 2) академіку М. В. Зубцю та очолюваним ним

колективам належить пріоритетна роль у розробленні теоретико-методологічних і інституціональних основ якісного перетворення вітчизняного тваринництва. Формуванню цілісного уявлення про предмет дослідження, сприяло застосування системного, предметно-когнітивного та діяльнісного підходів.

Для пошуку та систематизації первинної інформації застосовано бібліографічний, архівознавчий та джерелознавчий аналізи, контент-аналіз. Зокрема, завдяки контент-аналізу на основі окремих розрізнених фактів встановлювали загальні тенденції наукового забезпечення галузі тваринництва в Україні, динаміку окремих наукових напрямів і методів племінної роботи. Використання методу термінологічного аналізу сприяло уточненню змісту окремих галузевих понять (наукове середовище, розведення сільськогосподарських тварин, схрещування, інбридинг, лінійне розведення, етологія та ін.). Зокрема, під науковим середовищем розуміли інституції, творчі колективи, норми, закони, правила, традиції, які впливають на стан науки, формування наукових пріоритетів і наукових програм діяльності певних учених, дослідницьку стратегію.

У розділі 2 **«Інституціональні чинники розвитку наукових концепцій розведення сільськогосподарських тварин в системі соціально-економічних трансформацій в Україні»** виділено основні періоди та сегменти інституціоналізації галузевої науки, що позначилася її спеціалізацією і диференціацією, формуванням теоретичних і методологічних засад, удосконаленням термінологічного апарату, послідовним розширенням і впорядкуванням мережі дослідних установ і освітніх закладів, реорганізацією племінної справи тощо.

У підрозділі 2.1 *«Становлення великомасштабної селекції як передумова формування сучасної селекційної парадигми в тваринництві (1965–1990)»* розглянуто вплив соціально-економічних, науково-організаційних і теоретико-методологічних чинників на розвиток племінного тваринництва. Встановлено, що більш сприятливі соціально-економічні умови для розвитку галузевої наукової думки забезпечені зміною аграрного курсу держави, збільшенням капітальних вкладень в сільське господарство, вдосконаленням економічних методів управління галуззю, плануванням сільськогосподарського виробництва. За постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 16 квітня 1971 р. «Про розвиток виробництва продуктів тваринництва на промисловій основі» розпочато будівництво промислових тваринницьких комплексів, виробництво продукції тваринництва на основі індустріальних методів, досягнень науки і передового досвіду.

Загальнодержавне координування племінної справи здійснювали союзне та республіканське Міністерства сільського господарства через Головне управління з племінної справи. Крайові і обласні державні інспекції з племінної справи, крайові, обласні, міжрайонні та районні державні станції з племінної справи і штучного осіменіння підпорядковувалися крайовим та обласним управлінням сільського господарства. Для зростання рівня селекційної роботи при Головному управлінні племінної справи Міністерства сільського господарства СРСР організовано Раду з племінної справи в тваринництві. Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого поліпшення племінної справи в тваринництві» (1978) розроблено програму вдосконалення племінної служби,

розвитку матеріально-технічної бази тваринництва. Створено республіканські, крайові та обласні науково-виробничі об'єднання з племінної справи в тваринництві. Запроваджено систему великомасштабної селекції, що ґрунтувалася на перевагах штучного осіменіння, максимальному використанні генетичного потенціалу видатних плідників, застосуванні ЕОМ для моделювання селекційних програм. Як засвідчив аналіз, в цей період змінилися державні стратегічні пріоритети з розширеного використання худоби комбінованого напрямку продуктивності на створення спеціалізованих порід і типів сільськогосподарських тварин. За наказом Міністерства сільського господарства СРСР від 11 грудня 1981 р. «Про заходи з прискорення виведення нових порід сільськогосподарських тварин, що відповідають вимогам промислової технології», затверджено конкретні завдання для селекційних центрів, які координували діяльність науково-дослідних, проектно-технологічних інститутів, навчальних закладів, регіональних племоб'єднань.

Вдосконалено систему вищої фахової освіти та дослідної справи у тваринництві, здійснювався пошук оптимальних шляхів їх співіснування на основі різноманітних форм наукової кооперації (товариства, асоціації, наукові центри тощо). Координування та науково-методичне керівництво подальшого розвитку дослідної справи у тваринництві УРСР та МРСР з 1969 р. здійснювало Південне відділення ВАСГНІЛ. На базі галузевих інституцій розроблено новітню теорію породотворення, впроваджено в селекційну практику методи популяційної генетики, імуно- та цитогенетики, інформаційні технології, селекцію за технологічними ознаками. Вибудовано науково обґрунтовану систему лінійного розведення сільськогосподарських тварин, основи перспективного планування і бонітування. Методологія розведення сільськогосподарських тварин збагатилася впровадженням комплексного та системного підходів.

У підрозділі 2.2 «*Концептуальні основи організації національної системи племінної справи у тваринництві (1991–2014)*» показано, що стратегічні помилки у реформуванні аграрного сектору України справили негативний вплив на розвиток тваринництва, критичний стан якого викликаний скороченням поголів'я, зменшенням обсягів виробництва продукції. Зокрема, поголів'я великої рогатої худоби скоротилося з 24623,4 в 1991 р. до 4397,7 гол. в 2014 р.²² Проблемним для розвитку галузі стало переміщення великого обсягу виробництва продукції тваринництва від сільськогосподарських підприємств до господарств населення. З огляду на це ключовим завданням щодо забезпечення сталого і, головне, – ефективного функціонування тваринницького підкомплексу України визначено збільшення концентрації та формування великотоварного виробництва, що уможливить збільшення обсягу виробництва екологічно безпечної продукції, запровадження системи управління її якістю, зростання експортного потенціалу.

Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР №279 від 22 вересня 1990 р. створено національний науково-методичний і координаційний центр з розвитку аграрної науки – УААН. В 1991 р. організовано відділення ветеринарної медицини і зоотехнії для координування діяльності галузевих НДІ та регіональних центрів агропромислового виробництва. Як одна із невід'ємних рис сучасної галузевої науки

²² Тваринництво України. 2017: Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. С. 11.

розглядається її інтеграція у світовий інформаційний простір, що передбачає стандартизацію виробництва продукції, а також приведення її законодавчої та нормативно-правової бази відповідно до світових вимог.

З метою вироблення єдиної науково-технічної політики у племінній справі державному науково-виробничому «Укрплемоб'єднанню» надано статус національного. Задля координації господарчої діяльності галузевих об'єднань створено Державний науково-виробничий концерн «Селекція». Запроваджено нові науково-виробничі організаційні форми – галузеві та порідні асоціації для координування діяльності наукових і виробничих структур, впровадження комерційно привабливих наукових розробок. Змодельовано схему розміщення і раціонального використання племінних ресурсів на базі селекційних центрів, які враховують регіональні особливості розведення сільськогосподарських тварин.

У грудні 1999 р. Верховною Радою України затверджено Закон «Про племінну справу у тваринництві», який урегулює юридично-правові відносини в галузі тваринництва, визначає права та обов'язки власників і споживачів племінних ресурсів, систему селекції та основи державного контролю за дотриманням законодавства про племінну справу. Законом України «Про Загальнодержавну програму селекції у тваринництві на період до 2010 р.» (2004), передбачено створення мережі державної інспекції з племінної справи у тваринництві, контролер-асистентської та експерт-бонітерської служби, функціонування єдиної системи селекції у тваринництві. Подальшим кроком стало вироблення «Концепції загальнодержавної цільової програми селекції у тваринництві до 2020 р.» (2010), яка передбачала формування централізованої інформаційної бази даних з племінної справи; координацію робіт з проведення генетичної експертизи походження та аномалій тварин; організацію та забезпечення функціонування експерт-бонітерської служби; публікацію офіційних даних племінного обліку, оцінки племінної цінності та генетичних тестувань; забезпечення навчання спеціалістів у племінному тваринництві; адаптування українського законодавства та нормативних положень з селекції у тваринництві до світових вимог.

Узагальнено теоретичні набутки цього періоду, які полягали в становленні сучасної парадигми селекції на основі розкриття біологічного феномену породи, розробленні теоретичної концепції консолідації спадковості, ефективних методів оцінки племінної цінності тварин та прогнозування продуктивності, актуалізації вчення про збереження біорізноманіття тварин. Методологія сучасної науки з розведення сільськогосподарських тварин означилася екологічною і гуманістичною спрямованістю дослідницьких пошуків. Успіхи в розробленні галузевої теорії та методології стали запорукою успішного виведення власних спеціалізованих порід і типів тварин, які за генетичним потенціалом продуктивності, при відповідних умовах годівлі й утримання, не поступаються європейським еталонам.

У розділі 3 «**Етапи становлення особистісних і наукових пріоритетів М. В. Зубця**» проведено періодизацію його життєвого та творчого шляху, проаналізовано фактори професійного росту, здобуття статусу авторитетного вченого в галузі розведення і селекції сільськогосподарських тварин.

У підрозділі 3.1 «*Чинники формування наукового світогляду*» визначено передумови становлення життєвих орієнтирів та особистісних уподобань ученого.

Народився М. В. Зубець 7 квітня 1938 р. у с. Нова Басань Бобровицького району Чернігівської області. Після закінчення в 1955 р. середньої загальноосвітньої школи, оволодів професією верстатника в Київському професійно-технічному училищі при заводі «Більшовик». У 1957 р. поступив на зоотехнічний факультет УСГА. Встановлено, що на формування його превалюючого інтересу до розведення тварин визначальний вплив справили викладачі закладу, професори М. А. Кравченко, К. Б. Свечин, М. М. Колесник, П. Д. Пшеничний та ін. Зростанню рівня фахової підготовки М. В. Зубця сприяла дванадцятимісячна виробнича практика на базі Київської дослідної станції тваринництва «Терезине». Після закінчення УСГА працював старшим зоотехніком Прилуцької держплемстанції, розробляв плани впровадження методу штучного осіменіння для господарств зони її діяльності, плани підбору та замовних парувань тощо. У 1963 р. перейшов на посаду головного зоотехніка-селекціонера держплемзаводу «Тростянець» Чернігівської області. У 1965 р. поступив до аспірантури УСГА за спеціальністю розведення тварин. Встановлено, що перші наукові праці М. В. Зубця присвячені проблемі селекційно-племінної роботи та збереженню симентальської породи: «Нова заводська лінія» (1966), «Рекордистка симентальської породи» (1966), «Вивчаємо властивості вим'я первісток на контрольному дворі» (1971) та ін. За зразкову роботу та досягнення в поліпшенні племінного стада держплемзаводу «Тростянець» М. В. Зубець у 1971 р. отримав першу державну нагороду – Орден «Знак Пошани». У січні 1972 р. переведений на посаду головного зоотехніка відділу з племінної справи Головного управління тваринництва та птахівництва. Через три місяці – заступник начальника відділу, ще через три – начальник цього відділу, ще через три – заступник начальника Головного управління тваринництва та птахівництва. На основі вивчення архівних джерел з'ясовано, що основні завдання відділу полягали в складанні проектів перспективних і поточних тематичних планів племінних господарств; розробленні заходів зі зростання продуктивності тварин; збільшенні виробництва продукції тваринництва та зниженні її собівартості тощо.

Найбільш вагомий здобуток цього періоду вбачається в захисті М. В. Зубцем у 1974 р. кандидатської дисертації «Обґрунтування підбору в заводському стаді великої рогатої худоби» при Харківському зооветеринарному інституті. В дослідженні використав набутий досвід селекційно-племінної роботи з симентальською породою держплемзаводу «Тростянець». Вибудував оригінальну методику створення жирномолочного стада, що ґрунтувалася на отриманні родин зі стійкою високою жирномолочністю. Завдяки пропонованій методиці у симентальській породі отримали корову Воротку 5992 з рекордною продуктивністю, надій якої за 300 днів четвертої лактації становив 6508 кг молока жирністю 6,04%. Змоделював схему перетворення її видатних особливостей у групі на основі закладення жирномолочних ліній Визова і Вірного.

У підрозділі 3.2 «*Становлення лідера селекційної науки у тваринництві України*» на основі врахування динаміки пріоритетних напрямів наукових пошуків, домінуючих форм творчої діяльності М. В. Зубця проведено її періодизацію.

Узагальнено набутки вченого на посаді начальника Головного управління скотарства (1973–1978) та Управління м'ясного скотарства (1978–1980). У 1980–1982 рр. очолював Головне управління сільськогосподарської науки Міністерства сільського господарства УРСР. З грудня 1983 – по липень 1984 р. обіймав посаду заступника Міністра сільського господарства УРСР. Цей період пов'язаний з посиленням кризових явищ у сільському господарстві, у зв'язку з чим на травневому пленумі (1982) ЦК КПРС затверджено Продовольчу програму на період до 1990 р., яка охоплювала комплекс економічних, виробничих, організаційних, науково-технічних і соціальних заходів для збалансованого розвитку АПК. М. В. Зубець здійснював пошук нового алгоритму розвитку галузі, який би відповідав запитам тогочасної державної моделі, інтересам українського народу. Вбачав резерви вирішення продовольчої проблеми, передусім, у прискоренні науково-технічного прогресу у галузі тваринництва.

З 1984 р. – начальник Головного управління сільськогосподарської науки, пропаганди і впровадження при Міністерстві сільського господарства УРСР, перетвореного в 1987 р. на Головне управління науково-технічного прогресу в галузях АПК Держагропрому УРСР. До республіканського центру наукового забезпечення АПК входило 167 науково-дослідних, проектно-конструкторських, технологічних організацій УРСР. Зростання рівня техніко-економічних показників сільського господарства здійснювалося на основі реалізації 15 цільових комплексних і галузевих науково-технічних програм. Щорічний економічний ефект від упровадження досягнень науки і передового досвіду в сільське господарство УРСР складав біля 700 млн крб. Встановлено, що основні зусилля управління спрямовувалися на уточнення тематики підвідомчих науково-дослідних установ, зміцнення їх матеріальної бази. Ученим розроблено принципові положення управління аграрною наукою, координування галузевих наукових досліджень, апробації перспективних наукових досягнень. Ініційовано впровадження низки структурних новацій: 1) науково-виробничі об'єднання як організаційні форми агропромислового виробництва; 2) комплекси з вирощування та оцінки плідників за потомством; 3) республіканський спермобанк; 4) довгострокові програми великомасштабної селекції; 5) племінні репродуктори для вивчення адаптаційних властивостей та інтенсивного відтворення зарубіжних м'ясних порід; 6) елевери з вирощування, оцінки та інтенсивного використання бугаїв та ін.

У 1990 р. М. В. Зубець був заступником голови Президії Південного відділення ВАСГНІЛ. Успішно захистив докторську дисертацію «Методи використання генофонду симентальської породи при чистопорідному розведенні та схрещуванні» при Всесоюзному НДІ розведення та генетики сільськогосподарських тварин (м. Пушкін Ленінградська обл.), в якій вперше вибудував нові селекційні концепції вдосконалення симентальської породи. З'ясовано, що більшість його наукових розробок в означений період присвячувалася питанням розведення та селекції молочної і м'ясної худоби.

У 1990–2014 рр. основні зусилля М. В. Зубця спрямовувалися на становлення головного галузевого науково-методичного і координаційного центру – НААН. Вперше на базі створених наукових центрів у системі Академії ним було

змодельовано та апробовано ефективну схему впроваджувальної діяльності. Домінуючі напрями його наукових розробок, характерні для цього періоду: селекція м'ясної і молочної худоби, біотехнологічні аспекти селекції, теорія породотворення та ін. Започатковано творчі пошуки з проблем етології сільськогосподарських тварин, ініційовано розроблення системи збереження і раціонального використання племінних ресурсів в Україні.

М. В. Зубець активно займався законотворчою роботою, був народним депутатом України IV, V та VI скликань, головою підкомітету з питань науки Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти. Серед поданих ним 20-ти законопроектів з питань аграрної політики та сільськогосподарського виробництва, більша частина прийнята Верховною Радою України.

З березня – по жовтень 1992 р. М. В. Зубець – член Колегії з питань економічної політики Державної Думи України. З березня 1996 р. – по квітень 1997 р. – Віце-прем'єр-міністр України з питань АПК. З квітня – по липень 1997 р. – Віце-прем'єр-міністр – Міністр сільського господарства і продовольства України. У 1997–2001 рр. – член Комісії з питань аграрної та земельної реформи при президентові України. У 1998–2000 рр. – позаштатний радник президента України. З березня 2000 р. – член Ради з питань науки та науково-технічної політики при президентові України. В ці роки здійснював пошук ефективної аграрної моделі, яка б відповідала інтересам українського народу, вимогам історичного розвитку та глобальним перетворенням у світі. З травня 2003 р. – член Національної ради зі сталого розвитку України, з червня 2003 р. – член урядового комітету з реформування аграрного сектора. Особливо вагомим вбачається внесок ученого у реалізацію сучасних наукових досягнень щодо докорінної перебудови організаційно-правових форм господарювання, соціально-економічних і земельних відносин на селі. Окрім того, з 1996 р. – член Головної Ради Вищої атестаційної комісії України. З березня 1997 р. – член Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки. З липня – по серпень 1997 р. – член Державної комісії з проведення в Україні адміністративної реформи. У 1999–2000 рр. – член Ради з питань інтелектуальної власності та трансферу технологій. З квітня 2001 р. – голова спостережної ради НАК «Укragenrolizing». З серпня 2001 р. – член Комісії з організації діяльності технологічних парків та інноваційних структур інших типів.

За значний внесок у розвиток вітчизняної аграрної науки, активну громадську, політичну і законотворчу діяльність академік М. В. Зубець був відзначений урядовими нагородами та преміями. Зокрема, був лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки за розроблення методів та виведення української червоно-рябої молочної породи (1993, 1999), а також премії УААН «За видатні досягнення в аграрній науці» за цикл робіт 1965–1994 рр. «Селекційно-генетичні методи збереження, удосконалення і якісного перетворення генофонду порід» (1995) та за роботу «Генетико-популяційні процеси при розведенні тварин» (2001). Удостоєний звання Героя України (2009) і нагороджений орденами князя Ярослава Мудрого V і IV ступенів (1998, 2004), орденом Святого Володимира, орденом Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого (2007). У 2006 р.

нагороджений золотою медаллю ім. Ушинського Академії педагогічних наук України, а в 2012 р. – орденом «Пошани» Російської Федерації.

Помер академік М. В. Зубець 7 січня 2014 р., похований на цвинтарі у сел. Чабани, що під Києвом.

У підрозділі 3.3 «М. В. Зубець – організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні» розкрито організаційну компоненту його наукової діяльності, що спрямовувалася на становлення галузевих наукових центрів – НААН та ІРГТ НААН.

Як віце-президент (1991–1996), президент (1996–2012), почесний президент (з 2012 р.) головного науково-методичного і координаційного центру з розвитку АПК України – НААН для зростання ефективності її діяльності започаткував низку структурних перебудов, поліпшив особовий склад наукових підрозділів. У цей період до сфери управління Академії віднесено 184 підприємств, установ та організацій, зокрема 33 дослідні станції, 2 науково-дослідних центри, 2 науково-виробничих центри, 143 державних підприємств дослідних господарств та ін. У безпосередньому підпорядкуванні знаходилися 30 інститутів, 11 дослідних станцій. Працювали понад 13000 осіб, з них 5700 наукових співробітників, зокрема 382 доктори і 1900 кандидатів наук. Академія проводила наукові дослідження за 46 галузевими науково-технічними програмами, серед яких 11 у галузі тваринництва. В цей період Академія і шість установ її мережі одержали статус національних наукових центрів.

М. В. Зубець ініціював запровадження нових організаційних форм творчих об'єднань – науково-методичні та науково-технічні центри, що уможливило наближення наукової роботи установ-співвиконавців до рівня головних інститутів, впровадження комплексності досліджень. Підтримав ідею створення регіональних центрів наукового забезпечення АПВ, якими апробовано найбільш перспективні розробки на регіональному рівні. Відбулася широка інститутизація дослідницької мережі Академії і, головне, – розроблені концептуальні засади впровадження інновацій. Наукові установи НААН здійснили диверсифікацію ринків наукової продукції як в Україні, так і за її межами, розширили сфери наукових послуг, започаткували консалтингову та дорадчу діяльність. Надавав важливого значення ефективному використанню експериментальної бази, за його наполяганням дослідні господарства, які втратили зв'язок з наукою, передано до системи Міністерства аграрної політики та продовольства України. Доклав зусиль до вироблення принципово нового механізму взаємовідносин науки, виробництва та органів державного управління задля зростання рівня результативності фундаментальних і прикладних досліджень. Здійснював наукове керівництво низкою державних НТП і проектів, обґрунтував пріоритетні та перспективні напрями наукових досліджень, намітив шляхи інноваційного розвитку наукових установ. Нагальним питанням вважав налагодження тісної співпраці із зарубіжними науковими організаціями. За цей період налагоджено взаємовигідні творчі зв'язки з 51 зарубіжною країною, зокрема з 21 іноземною галузевою академією, виконано 239 наукових проектів.

Академік М. В. Зубець зробив вагомий внесок в розвиток дослідної справи в тваринництві, очолюючи в 1991–1996 рр. ІРГТ НААН – головний науково-

координаційний центр у тваринництві України. За його керівництва започатковано системні дослідження з якісного перетворення вітчизняного генофонду тварин, результатом яких стала апробація нових селекційних досягнень – чотирьох молочних і чотирьох м'ясних порід великої рогатої худоби. Учені інституту розробили основи правового і нормативного забезпечення функціонування систем селекції у скотарстві на популяційному (загальнопорідному і міжпорідному) рівні їх організації. Побудували методологію оцінки економічної ефективності селекційних досягнень, підтримання конкурентоспроможності новостворених порід. Впровадили перманентний селекційно-генетичний моніторинг у популяціях (породах) великої рогатої худоби. Апробували нові наукові підходи до функціонування системи контролю продуктивності, накопичення та обробки селекційної інформації при створенні загальнодержавних інформаційних баз даних, формування нормативно-правової бази племінного тваринництва, моніторингу ринку племінних ресурсів. Адаптували функціональну модель оперативного прибуткового селекційного менеджменту комерційних стад худоби молочного і м'ясного напрямів продуктивності.

Творчим колективом інституту розроблено молекулярно-генетичну систему прогнозування потенціалу продуктивних ознак тварин за локусами кількісних ознак, визначення оптимальних пар при підборі, виявлення та елімінації носіїв генетичних аномалій тощо. М. В. Зубець сконцентрував увагу науковців на вирішенні глобальної проблеми сучасності – збереження і раціонального використання племінних ресурсів. Інститут з 2006 р. є головною установою, яка координує виконання державної НТП «Збереження біорізноманіття». Спільно з співвиконавцями програми, 12 науковими установами системи НААН, розроблено методологію практичного збереження генофонду порід *in situ* та *ex situ*. Вирішенню завдань програми сприяло створення банку генетичних ресурсів тварин, віднесеного до наукових об'єктів, що становлять національне надбання (розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2002 р. № 472-р.).

Відповідно до постанови Президії НААН (протокол № 18 від 25 вересня 2014 р.) ІРГТ НААН присвоєно ім'я академіка М. В. Зубця.

У підрозділі 3.4 «Внесок ученого в становлення системи вищої фахової освіти» обґрунтовано, що однією із визначальних у науковій діяльності академіка М. В. Зубця є педагогічна компонента. Особливий внесок зробив у становлення кафедри розведення сільськогосподарських тварин НУБіП України, очолюючи її в 1998–2001 рр. Розвиток вищої фахової освіти в цей період пов'язувався із розбудовою державності в Україні. Концепція вищої освіти вибудовувалася на принципово нових засадах: національній ідеї, що полягає у збереженні та примноженні українських освітніх традицій, врахуванні економічних, соціальних, політичних особливостей розвитку країни; реформуванні вищої освіти відповідно до вимог ринкової економіки; входженні в європейську систему освіти, основою якої є впровадження сучасних форм і методик навчання, розширення міжнародних контактів. Відбулася послідовна трансформація спеціальності зооінженерія на технологію виробництва продукції тваринництва, що зумовлювалося новими завданнями, а саме прогнозуванням екологічних і соціальних наслідків від

експлуатації тварин, впровадженню нових селекційних методів і технологій виробництва продукції тваринництва, охороною зовнішнього середовища тощо.

Доведено, що за керівництва академіка М. В. Зубця кафедрою значно активізувалася її науково-методична робота, що позначилося виданням нових підручників і навчальних керівництв, які відповідали вимогам сучасних навчальних програм. Зокрема, підготовлено підручники для викладачів і студентів факультетів ветеринарної медицини аграрних ВНЗ III–IV рівнів акредитації «Розведення сільськогосподарських тварин з основами спеціальної зоотехнії» (1999, 2000), а також програму кандидатського іспиту зі спеціальності «Розведення та селекція тварин» (1999), методичні вказівки «Лінійна оцінка екстер'єру корів молочних порід» (2000) для лабораторних занять і самостійної роботи студентів із спеціальності «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва», програму навчальної дисципліни «Організація племінної справи» для підготовки спеціалістів аграрних ВНЗ III–IV рівнів акредитації із спеціальності «Технологія виробництва і переробки тваринництва» (2004). Підготовлено у співавторстві навчально-методичне видання «Етологія молочної худоби» (2010).

За ініціативою вченого більше уваги у діяльності кафедри відводилося науково-дослідній роботі, яка спрямовувалася на розроблення теоретичних і методологічних засад розвитку тваринництва, виконувалася відповідно до пріоритетних напрямів розвитку АПК України, проводилося поточне та перспективне планування і впровадження наукових розробок в аграрне виробництво та навчальний процес.

У підрозділі 3.5 *«Популяризація здобутків розведення сільськогосподарських тварин як форма наукової діяльності М. В. Зубця»* вивчено динаміку його популяризаторської діяльності, найбільш продуктивним періодом якої є 1990–2014 рр., що засвідчують написані ним 96 наукових праць популяризаційного характеру. Аргументовано, що популяризації наукових здобутків у галузі тваринництва визначальною мірою сприяла редакційно-публіцистична діяльність вченого в форматі підготовки міжвідомчих науково-тематичних збірників, часописів, підручників, монографій, державних племінних книг, каталогів, узагальнювальних статей. Доведено, що М. В. Зубець сформувався як популяризатор досягнень з розведення сільськогосподарських тварин ще на початку своєї наукової діяльності. Перші його наукові праці присвячувалися висвітленню селекційних здобутків держплемзаводу «Тростянець» Чернігівської області.

Встановлено, що найбільша кількість науково-популяризаційних праць М. В. Зубця присвячувалася питанням розведення та селекції сільськогосподарських тварин. Першочергово цьому слугують довідкові видання «М'ясне скотарство» (1991), «Довідник по м'ясному скотарству» (1994), «Племінна робота» (1995), «Довідник зооінженерних термінів» (1995), «Племінні ресурси України» (1998), які висвітлюють основні етапи та особливості виведення вітчизняних порід худоби. Більшу частину узагальнювальних праць М. В. Зубець присвятив висвітленню становлення й розвитку нової для України галузі – спеціалізованого м'ясного скотарства. Популяризації селекційних досягнень у тваринництві сприяли підготовлені вченим у співавторстві книги та каталоги високопродуктивної великої рогатої худоби. Доведено, що констатуючої уваги М. В. Зубець надавав

популяризації діяльності галузевих НДУ та ВНЗ. Підготував у співавторстві інформативні видання, які презентують науковий потенціал Академії, комерційно привабливі наукові розробки її вчених для впровадження в племінних господарствах України.

Академік М. В. Зубець доклав зусиль до розвитку аграрної біографістики, є одним із співзасновників у 1997 р. на базі ННСГБ історико-біографічної серії НААН «Українські вчені-аграрії ХХ століття», у межах якої видано 9 книг. Брав активну участь у підготовці видань про діяльність учених у галузі тваринництва, що готовилися до ювілейних дат. Сприяв розвитку національної сільськогосподарської бібліографії як автор вступних статей до біобібліографічних покажчиків провідних учених у галузі тваринництва, академіків НААН М. І. Башенка, В. П. Бурката, В. С. Козира, І. І. Ібатулліна, В. П. Рибалка, Ф. І. Осташка, Ю. І. Савченка, членів-кореспондентів НААН М. Я. Єфіменка, В. П. Славова, Ф. К. Почерняєва та ін.

М. В. Зубець був членом редакційної колегії, а в окремі періоди головним редактором науково-тематичних часописів: «Аграрна наука і освіта» (2000–2007), «АгроІнКом» (1997–2013), «Тваринництво України» (1992–1999), «Вісник аграрної науки» (1991–2013), «Агропром України» (1989–1999), «Вісник сільськогосподарської науки» (1986–1988), «Агротехнополіс» (з 2002 р.), «Новини агротехніки» (1998–2000) та ін.; науково-тематичних збірників: «Молочне і м'ясне скотарство» (1982–1998), «Розведення та штучне осіменіння великої рогатої худоби» (1978–1994), «Розведення і генетика тварин» (1995–1998) та ін.

У розділі 4 **«Творчий доробок академіка М. В. Зубця – теоретичний фундамент розведення та селекції сільськогосподарських тварин в Україні»** систематизовано наукові праці вченого, узагальнено його основні наукові розробки, окреслено перспективи їх використання на сучасному етапі розвитку тваринництва.

У підрозділі 4.1 *«Розвиток теоретичних концепцій породотворення»* схарактеризовано індивідоцентричну, популяційну та системну концепції породи, у розроблення яких вагомий внесок зробили Є. А. Богданов, В. П. Буркат, Д. Т. Вінничук, Г. Заттегаст, М. В. Зубець, М. Ф. Іванов, Д. А. Кисловський, М. А. Кравченко, К. Кронахер, П. М. Кулешов, Г. Натузиус, А. І. Самусенко та ін. Теоретичні аспекти породотворення викладені в наукових працях академіка М. В. Зубця: «Вчення про породу у скотарстві» (1987), «Сучасні тенденції, методичні та організаційні аспекти породотворного процесу в скотарстві» (1997), «Практична результативність новітніх теорії та методології селекції» (2000), «Теоретичні засади сучасної концепції породи і породотворення та практична їх реалізація у молочному скотарстві України» (2000) та ін.

М. В. Зубцем спільно з іншими українськими дослідниками виділено характеристики, властиві для порід як біологічних систем, а саме структурованість, ієрархічність, симетричність, цілісність, константність, динамічність, керованість, варіативність, диференціація та спеціалізація структурних елементів, їх еволюційна взаємозалежність, що відкрило широкі можливості для моделювання селекційного процесу. На основі системного аналізу встановлено, що велика рогата худоба у своїй ієрархічній структурі охоплює не лише сукупність порід, а й функціональні зв'язки з притаманним їм системотворчим характером не тільки в період формування породи,

а й у перехідний, коли вона не відповідає поточним запитам людини і потребує селекційного поліпшення. Розуміння породи як складної, динамічної, відкритої біологічної системи обумовило творчу ревізію існуючої селекційної парадигми, статусу її базових категорій. Зазначена проблема на державний рівень піднімалася академіками М. В. Зубцем та В. П. Буркатом на ініційованій ними всеукраїнській конференції-дискусії «Породи та породотворні процеси» (Харків, 1987).

У підрозділі 4.2 «Удосконалення методів розведення сільськогосподарських тварин» досліджено еволюцію методів чистопорідного розведення та міжпорідного схрещування, типів підбору у тваринництві, їх місце у системі селекційно-племінної роботи. Обґрунтовано внесок у розроблення ефективних методів розведення сільськогосподарських тварин Є. А. Богданова, В. П. Бурката, Ф. Ф. Ейснера, М. В. Зубця, М. Ф. Іванова, Д. А. Кисловського, М. А. Кравченка, П. М. Кулешова, М. Д. Потьомкіна та ін. Питанням цілеспрямованого застосування споріднених спаровувань на різних етапах породотворення присвячені наукові праці М. В. Зубця: «Принципи створення червоно-рябої молочної породи (теоретичні основи, методи селекції, організаційні заходи)» (1986), «Основні концептуальні засади новітньої вітчизняної теорії породотворення» (2002), «Рекомендації по формуванню генеалогічної структури червоно-рябої молочної породи великої рогатої худоби» (1992) та ін. Ученим доведено, що інбредна депресія є тісно пов'язаною з таким еволюційним феноменом, як статева диференціація. Розроблено і адаптовано новий підхід до селекції на основі добору та підбору тварин за статевим диморфізмом. Опрацьовано методика, яка передбачала широке застосування, особливо на перших етапах виведення нових порід і типів, тісних інбридингів. Доведено що близький інбридинг на початкових етапах породотворення дає змогу диференціювати породу на неспоріднені генеалогічні групи, що відрізняються своєрідним типом, напрямком та рівнем продуктивності. Застосування інбридингу на завершальному етапі породотворення забезпечує консолідацію бажаних біологічних ознак і позитивно впливає на створювані популяції тварин.

Обґрунтовано внесок М. В. Зубця в удосконалення системи лінійного розведення за умови відтворного схрещування. Новизна розробленої ним методики полягає у формуванні структурних генеалогічних одиниць з першопочатків породотворення, доборі родоначальників заводських ліній серед кращих плідників поліпшувальної породи, які отримали високу оцінку племінних ознак. У наукових працях «Принципи створення червоно-рябої молочної породи (теоретичні основи, методи селекції, організаційні заходи)» (1986), «Рекомендації по формуванню генеалогічної структури червоно-рябої молочної породи великої рогатої худоби» (1992), опублікованих у співавторстві, сформулював основні вимоги до системи лінійного розведення за умов породотворення: 1) виведення заводських ліній за певною системою племінного підбору; 2) належність до них тварин, схожих між собою за екстер'єром і продуктивністю; 3) відповідність основному напряму продуктивності породи; 4) наявність специфічних характеристик ліній.

Доведено пріоритетність наукових розробок М. В. Зубця з проблеми відтворного схрещування в тваринництві. У статті «Теорія схрещування: методологічний аспект наукового синтезу» (1988) висунув нову гіпотезу щодо

генезису порід, яка ґрунтується на визнанні історичної закономірності та необхідності схрещування у рамках розв'язання селекційних проблем як важливого методу селекційно-генетичного вдосконалення порід худоби. Академік М. В. Зубець констатував, що схрещування є формою розмноження тварин, тісно пов'язаною з такими еволюційними феноменами, як статева диференціація, дивергенція, конвергенція та ін. Проблему схрещування не розглядав відірвано від питань гетерозису і депресії, що знаходяться в єдиній біологічній площині. З нарощуванням ступеня віддаленості схрещування відзначав посилення вираженості статевого диморфізму та зростання плодючості потомства. Розглядав гетерозис як феномен видоутворювального процесу, пов'язаний з певним потенціалом статевості тварин.

У підрозділі 4.3. *«Розроблення теорії оцінки племінної цінності сільськогосподарських тварин»* обґрунтовано внесок у розроблення теоретичних положень з оцінки, добору й використання племінних тварин вітчизняних і зарубіжних учених: В. І. Антоненка, М. З. Басовського, В. П. Бурката, Ф. Ф. Ейснера, М. В. Зубця, М. А. Кравченка, Дж. Лаша, І. П. Петренка, С. Райта, І. А. Рудика, Р. Фішера, Л. Хейзеля, С. Хендерсона та ін. Питання оцінки й раціонального використання племінних тварин знайшли детальне висвітлення в наукових працях М. В. Зубця: *«Нове в методології оцінки і селекції тварин»* (1993), *«Оцінка генетичного потенціалу плідника»* (1993), *«Новий метод оцінки генотипу у молочному скотарстві»* (1995) *«Принципові положення з оцінки, добору й використання племінних бугаїв молочних порід та типів худоби»* (1995), *«Методи і значення екстер'єрної оцінки молочної худоби»* (1996), *«Племінна цінність тварин і закономірність її успадкування»* (1999) та ін. Спільно з іншими вченими М. В. Зубець аргументував, що племінна цінність – це спадкова здатність тварини, зумовлена, переважно, її адитивним генотипом, генетично поліпшувати своє потомство за певними селекційними ознаками продуктивності порівняно з рівнем їх спадкової детермінації і фенотипового прояву у маточного поголів'я, від якого його одержують. Її рівень у стаді, породі, популяції створюється не тільки динамікою відповідних генетико-популяційних процесів у кожному поколінні потомства, а й дією антропогенних факторів, особливо інтелектуального впливу людини.

Академіком М. В. Зубцем обґрунтовано науково-організаційні принципи комплексної оцінки племінних тварин у скотарстві, що передбачають на першому етапі оцінку та добір за походженням, проведення замовних парувань для одержання ремонтних бугайців, яких вирощують на спеціалізованих племпідприємствах (елеверах), племінних заводах за єдиною технологією утримання й годівлі. Застосування системи випробувань племінних бугайців за власною продуктивністю дозволяє організувати їх спрямоване вирощування, застосовувати диференційовану оцінку, визначати призначення кожного з них. Випробування бугаїв за потомством проводять на двох рівнях управління селекцією: для активної частини породи та для широкої мережі товарних господарств різних форм господарювання. М. В. Зубець вважав визначення племінної цінності бугаїв справою загальнодержавною. З огляду на це рекомендував всі господарства, що відповідають вимогам випробувальних, незалежно від підпорядкування, включати у процес оцінювання плідників за якістю потомства.

В останнє десятиріччя зусиллями М. В. Зубця спільно з іншими вченими вивчено характер успадкування рівня племінної цінності батьків потомством, який зумовлюється генетико-популяційною закономірністю утворення гамет у батьків та відповідною ймовірністю їхнього поєднання при заплідненні.

У підрозділі 4.4. «Формулювання концептуальних принципів збереження та раціонального використання генофонду тварин» узагальнено еволюційний, антропологічний, екологічний, синергетичний, культурологічний підходи, а також селекційні, генетичні і біотехнологічні методи стабілізації чисельності аборигенних і локальних порід сільськогосподарських тварин. Обґрунтовано внесок у їх розроблення В. П. Бурката, І. В. Гузева, Ф. Ф. Ейснера, М. В. Зубця, М. Ф. Іванова, М. А. Кравченка, М. М. Колесника, Ю. Ф. Лискуна, М. Д. Потьомкіна, Ю. Д. Рубана, О. С. Серебровського та ін.

Узагальнено застосовані М. В. Зубцем екологічний і синергетичний підходи до збереження біорізноманіття тварин. В основу необхідності збереження порід і інтенсифікації селекційно-племінної роботи покладав один із законів екології – закон нерівномірності розвитку біосистем, який полягав у різному інтелектуальному і матеріальному внеску людини в їх поліпшення. Окремі аспекти цієї проблеми розкрив у наукових працях: «Генетична компонента біорізноманіття великої рогатої худоби» (2005), «Методологічні аспекти збереження генофонду сільськогосподарських тварин» (2007), «Розв'язання проблеми збереження генетичного різноманіття у тваринництві України» (2008), «Система збереження генофонду основних видів сільськогосподарських тварин в Україні» (2011) та ін.

М. В. Зубець зробив вагомий внесок у становлення науково-організаційних принципів збереження племінних ресурсів. Ініціював розроблення концепції створення й розміщення генофондових об'єктів в регіональних умовах України. Обґрунтував основні завдання генофондових банків в системі збереження біорізноманіття тварин. Блок наукових розробок, представлених М. В. Зубцем, спрямовувався на виконання «Глобального плану дій щодо підтримання та розвитку генетичних ресурсів тваринництва», розробленого країнами-співвиконавцями на запит Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН. У результаті Україна водночас із Францією, Іспанією та Німеччиною затвердила на державному рівні відповідну НТП з підтримки біорізноманіття тварин, в межах якої вибудовано методологію комплексної оцінки, раціонального використання племінних ресурсів; запровадження методів комплексного генетико-популяційного моніторингу в генофондових стадах і системи регуляції й оптимізації чисельності генофондових популяцій на основі поєднання біотехнологічних технологій кріоконсервування біоматеріалу.

У підрозділі 4.5 «Значення та практична результативність наукового доробку академіка М. В. Зубця на сучасному етапі розвитку тваринництва в Україні» систематизовано наукові праці вченого за видовим та проблемним принципами, окреслено перспективи використання його окремих складників. Обґрунтовано, що найбільш значуща частина наукового доробку М. В. Зубця – розроблення науково-організаційних і теоретико-методологічних основ становлення і розвитку галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в Україні.

Селекційними засадами вибудованої М. В. Зубцем концепції становлення галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в УРСР є: створення власних спеціалізованих м'ясних порід і типів; залучення кращого світового генофонду м'ясних порід; відбір низькопродуктивних молочних корів, їх осіменіння бугаями м'ясних порід і використання за технологією м'ясного скотарства; використання для промислового схрещування надремонтних телиць та ін. Довів, що для ефективного розвитку галузі м'ясного скотарства, враховуючи різноманітність природно-кліматичних і господарських умов, а також екологічну ситуацію в Україні, необхідно створити ринок високопродуктивних, комерційних м'ясних порід переважно вітчизняного походження. За складних соціально-економічних умов, що склалися в республіці в 60–80-х рр. ХХ ст., перспективність розбудови нової галузі зумовлювалася рядом притаманних їй переваг, зокрема меншими в порівнянні з молочним скотарством енергоємністю (на 60–70%), потребою в людській праці (в 10–15 разів), ефективним використанням м'ясною худобою побічних продуктів землеробства і харчової промисловості тощо.

М. В. Зубцем застосовано нові принципові підходи до вдосконалення системи лінійного розведення, які сприяли прискоренню та більшій спрямованості селекційного процесу. Одним із його теоретичних набутоків є розвиток онтогенетичного вчення, якому відведено вагоме місце в сучасній селекційній парадигмі. З'ясування природи цього складного процесу є підґрунтям можливого прогнозування та управління продуктивністю тварин. При подальшому розробленні даного питання залишаються актуальними підготовлені вченим у співавторстві монографії: «Біологічні закономірності росту і розвитку сільськогосподарських тварин» (2004), «Теоретичні основи формування м'ясної продуктивності великої рогатої худоби в онтогенезі і обґрунтування породних технологій інтенсивного виробництва яловичини в Україні» (2006) та ін. Окремий блок наукових праць М. В. Зубця присвячено проблемі гетерозису, що забезпечує зростання інтенсивності росту та продуктивності тварин, посилює їх стійкість до несприятливих факторів середовища та хвороб.

Учений довів ефективність та запропонував конкретні схеми організації селекційного процесу за використання біотехнологічних підходів. Даному напрямку присвячені його наукові праці: «Трансплантація ембріонів і нове в теорії селекції» (1996), «Використання досягнень репродуктивної біотехнології в селекції великої рогатої худоби» (1997) та ін. Обґрунтував доцільність проведення перманентного генетичного моніторингу як однієї із основоположних умов при виведенні нових і вдосконаленні існуючих порід великої рогатої худоби у наукових працях: «Генетико-популяційні процеси при розведенні тварин» (1997), «Генетичні маркери в племінному тваринництві України» (2011) та ін.

Не втратили своєї значущості наукові праці вченого щодо загальних питань планування племінної справи, зокрема «Концепція розробки та реалізації генеральної схеми розміщення племінних ресурсів України» (1995), «Наукові та методичні основи розміщення й використання племінних ресурсів у скотарстві» (1995), «Організаційні та правові засади племінної справи у тваринництві за сучасних умов» (2000) та ін. Узагальнено наукові пошуки М. В. Зубця з розроблення

технологічних аспектів скотарства. Окремі питання щодо запровадження новітніх технологій висвітлив у наукових працях: «Основні селекційно-технологічні вимоги для створюваних порід молочної худоби в Українській РСР» (1985) та ін. Розглянув можливості регуляції функцій поведінки на основі застосування відповідних технологічних прийомів і адаптації фізіологічних процесів до умов існування, впливу ендогенних та екзогенних факторів.

У розділі 5 «**Методологічні основи інтенсифікації селекційного процесу в молочному та м'ясному скотарстві України**» схарактеризовано домінуючі методи та принципи селекційно-плеємної роботи в другій половині 60-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст., показано їх практичну результативність.

У підрозділі 5.1 «*Академік М. В. Зубець – методолог селекційно-плеємної роботи у скотарстві України*» узагальнено запропоновані вченим методики, методичні рекомендації, методи і способи удосконалення існуючих і виведення нових порід. Встановлено, що розроблені М. В. Зубцем методики безпосередньо стосуються селекції великої рогатої худоби, формування її генеалогічної структури, оцінки плеємної цінності, добору й використання плеємних тварин, репродукції плеємних стад, розміщення й використання плеємних ресурсів тощо. Найбільшою значущістю відзначаються: «Методика створення нової червоно-рябої молочної породи великої рогатої худоби» (1984), «Методичні аспекти створення заводських ліній при виведенні нових порід» (1987), «Методика створення української м'ясної породи великої рогатої худоби» (1991) та ін.

В селекційній практиці України набули поширення розроблені вченим схеми ведення плеємної роботи, селекційного менеджменту комерційних стад молочної і м'ясної худоби, інтенсивної генотипової селекції бугаїв, а також організаційні моделі збереження генофонду тварин. Академік М. В. Зубець – один із розробників селекційно-технологічних вимог до створюваних порід молочної худоби в Україні, технічних проектів з оперативного контролю та аналізу результатів плеємної роботи в молочному скотарстві, вирощування ремонтного молодняка.

М. В. Зубець є розробником методичних рекомендацій з використання голштинізованої худоби для вдосконалення молочних і комбінованих порід в плеємних господарствах УРСР, вирощування поміємних голштинських корів, оцінки типу будови молочної худоби та ін. Виробив низку оригінальних методів селекції, генетики та біотехнології у тваринництві, а саме селекційний метод зростання молочної продуктивності (1985); методи формування генеалогічної структури створюваних порід (1987); методи використання генофонду симентальської породи при чистопорідному розведенні та схрещуванні (1990); біотехнологічні методи оцінки та прогнозування запліднювальної здатності сперматозоїдів бугаїв (1992); нанобіотехнологічні методи збереження генофонду тварин (2007) та ін.

Як найбільший здобуток розглядали розроблення вченим концепції і стратегії розвитку м'ясного скотарства в Україні. Узагальнено підготовлені М. В. Зубцем у співавторстві методичні рекомендації, що першочергово стосувалися формування плеємної бази та раціональної організації праці в м'ясному скотарстві, технології ведення галузі м'ясного скотарства та поліпшення репродуктивної здатності худоби

м'ясного напрямку продуктивності, визначення ефективності селекційних досягнень у м'ясному скотарстві.

У підрозділі 5.2 «Розроблення методів селекційно-генетичного вдосконалення існуючих та виведення нових порід молочної худоби» узагальнено внесок академіка М. В. Зубця в становлення галузі спеціалізованого молочного скотарства в Україні. Учений є співавтором українських червоно- і чорно-рябої, червоної і бурої молочних порід великої рогатої худоби, їх структурних формувань.

На основі документальних джерел встановлено, що в 1982 р. М. В. Зубцем спільно з іншими вченими опрацьовано програму виведення української червоно-рябої молочної породи, яка вирізнялася рядом нестандартних підходів. Її новизна полягала, передусім, у залученні до селекційного процесу всіх племінних господарств симентальської породи, що сприяло створенню стабільної племінної та матеріально-технічної бази, належному забезпеченню кадрами вищої кваліфікації. Виділено основні положення методики виведення молочних порід, змодельованої та апробованої вченим: 1) великомасштабність породотворного процесу, забезпечену використанням як племінної, так і товарної частини популяції місцевої худоби; 2) застосування різних схем відтворного схрещування з подальшим вибором оптимальних для регіональних умов розведення; 3) орієнтовне визначення часток батьківської та материнської кровності; 4) використання у селекційному процесі напівкровних тварин; 5) закладення ліній на кращих чистопорідних бугаїв батьківської породи на перших етапах породотворення; 6) широке застосування споріднених паруваль; 7) системне використання досягнень суміжних наук, першочергово генетики та біотехнології тощо. Розробленню теоретичних і методологічних аспектів виведення української червоно-рябої молочної породи присвячені такі наукові праці М. В. Зубця: «Використання генофонду голштино-фризької і монбельярдської порід в удосконаленні симентальської худоби» (1982), «Принципи створення червоно-рябої молочної породи (теоретичні основи, методи селекції, організаційні заходи)» (1986), «Методичні рекомендації по реалізації програми виведення червоно-рябої молочної породи великої рогатої худоби в господарствах Української РСР» (1982), «Методи селекції української червоно-рябої молочної породи» (2005) та ін.

Українську червоно-рябу молочну породу затверджено наказом Міністерства сільського господарства та продовольства України №106 від 26 квітня 1993 р. Генетичний потенціал її молочної продуктивності становить 6500–7500 кг молока за лактацію при досить високому (3,7–4,0%) вмісту молочного жиру. М. В. Зубець є один із розробників програми подальшого вдосконалення української червоно-рябої молочної породи, яка включає: 1) розширення її племінної бази; 2) подальшу консолідацію за основними господарсько-корисними ознаками на основі централізованої оцінки племінної цінності бугаїв і осіменіння 80% маточного поголів'я спермою поліпшувачів; 3) оптимізацію генеалогічної структури за умов використання власних внутрішньопорідних ресурсів та залучення до селекційного процесу кращого світового генофонду спеціалізованих молочних порід.

Апробовані методи і прийоми селекційно-племінної роботи з українською червоно-рябою молочною породою широко використовувалися при виведенні та

вдосконаленні українських чорно-рябої, червоної та бурої молочних порід. Обґрунтовано істотний внесок у розроблення основ селекційно-племінної роботи з молочною худобою досліджуваного періоду В. П. Бурката, Д. Т. Вінничука, Ф. Ф. Ейснера, М. Я. Єфіменка, М. А. Кравченка, В. І. Ладики, Ю. П. Полупана, О. Ф. Хаврука та ін.

У підрозділі 5.2 *«Концептуальні методологічні засади становлення галузі м'ясного скотарства в Україні»* узагальнено внесок М. В. Зубця в розроблення наукових основ виведення спеціалізованих м'ясних порід великої рогатої худоби.

Показано, що становлення галузі м'ясного скотарства в УРСР розпочалося у 1955 р. з вивчення біологічних характеристик спеціалізованих м'ясних порід зарубіжної селекції в державних племінних репродукторах за умов регіонального розведення в УРСР та схрещування з місцевою худобою. У зв'язку з відсутністю власних м'ясних порід, невирішеністю ряду організаційно-господарських та фінансових питань, безсистемним використанням плідників зарубіжних м'ясних порід, недостатньою відпрацьованістю технології ведення галузі, нестабільною кормовою базою, становлення галузі сповільнювалося. Не сприяла цьому потреба у великій кількості пасовищ, що в умовах розвиненого землеробства та високої розораності ґрунтів в УРСР виявилось не доцільним. Доведено вагомий внесок у становлення спеціалізованого м'ясного скотарства в УРСР В. П. Бурката, Ю. В. Вдовиченка, І. В. Гузева, Ф. Ф. Ейснера, М. В. Зубця, М. А. Кравченка, В. П. Лукаша, П. Л. Погребняка, С. С. Спеки, Т. С. Янка та ін.

На початку 1970-х рр. М. В. Зубцем у тісному співробітництві з П. Л. Погребняком, М. А. Кравченком, Ф. Ф. Ейснером розгорнуто плідну наукову, і, головне, – організаційну роботу з виведення першої української м'ясної породи, в основу якої поклали складне відтворне схрещування симентальської та сірої української худоби із породами шароле та кіаніна. Враховуючи спорідненість батьківських і материнських порід, розраховували на прискорений процес породотворення. Основні теоретичні і методологічні аспекти виведення української м'ясної породи знайшли відображення в таких наукових працях М. В. Зубця: *«Нові внутрішньопорідні типи великої рогатої худоби м'ясного напрямку продуктивності»* (1981), *«Рекомендації по проведенню робіт на завершальному етапі створення нової української породи м'ясної худоби»* (1987), *«Виведення нової української породи м'ясної худоби»* (1987), *«Українська м'ясна: завершальний етап»* (1987), *«Створення української м'ясної породи великої рогатої худоби»* (1988) та ін.

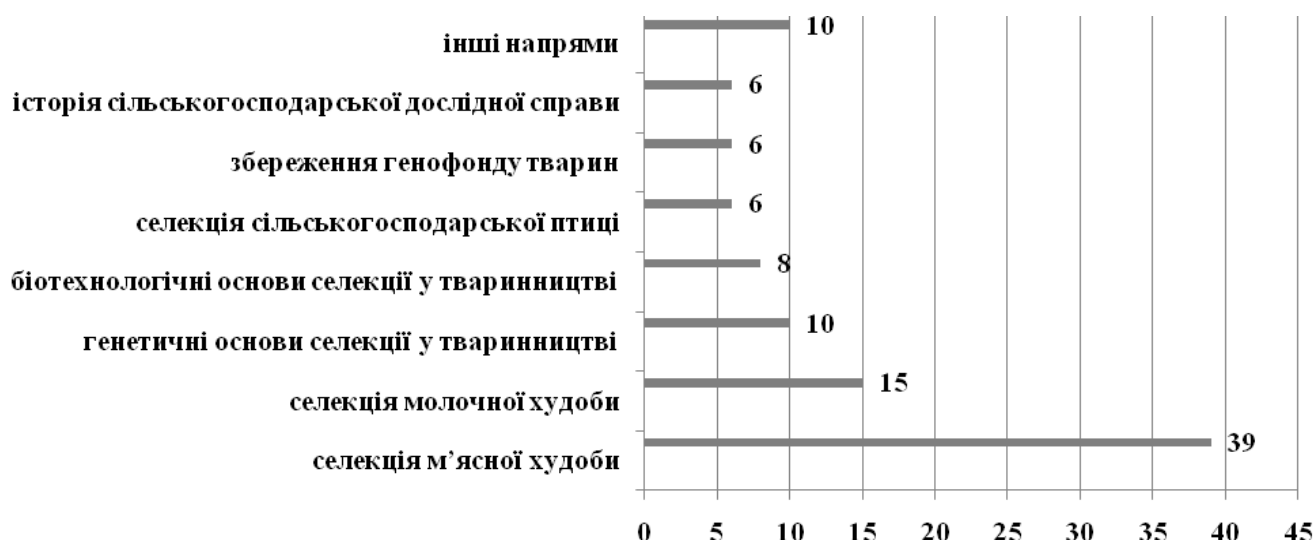
Українську м'ясну породу затверджено наказом Міністерства сільського господарства та продовольства України 30 липня 1993 р. Virізняється високим генетичним потенціалом м'ясної продуктивності. Жива маса повновікових плідників становить 1000–1200 кг, корів – 600–710 кг, середньодобові прирости – 1000–1200 г.

Узагальнено розроблені М. В. Зубцем у співавторстві організаційні моделі схрещування, програми виведення спеціалізованих м'ясних порід, які включають такі положення: великомасштабність селекційного процесу; використання не лише вихідних порід, а й поголів'я помісних тварин, одержаних при промисловому схрещуванні в базових господарствах; систематичне проведення оцінки племінної цінності тварин; добір і репродукція кращих із них; спрямований підбір для

створення генотипів зі стійкою спадковістю; закладення ліній на перших етапах породотворення; консолідація бажаних ознак, характерних для створюваної породи; широке застосування споріднених спаровувань та раціональне використання видатних плідників; проведення замовних паруваль; інтенсивне вирощування лінійних телиць; введення високоякісних первісток у стадо, вибраковування нетипового поголів'я та ін. Ученим у співавторстві відпрацьовано методики виведення і програми селекційно-плеємної роботи з українською, волинською, поліською та південною м'ясними породами.

У розділі 6 «Наукова школа академіка М. В. Зубця» проведено аналіз творчих пошуків його учнів і послідовників, вивчено динаміку розвитку їх пріоритетних наукових напрямів (рис. 6.1.1), узагальнено основні напрацювання з розвитку теорії і методології розведення сільськогосподарських тварин, організації селекційно-плеємної справи в тваринництві та ін.

У підрозділі 6.1 «Розроблення теоретичних і методологічних основ селекції великої рогатої худоби» показано, що ключова проблема, що піднімалася науковою школою, – селекція м'ясної худоби. В. О. Пабат вперше привів в систему основні селекційно-генетичні фактори формування м'ясної продуктивності великої рогатої худоби через узагальнення закономірностей її онтогенезу в процесі росту та розвитку. О. М. Жукорський описав особливості формування м'ясної продуктивності у молодняку м'ясних і молочних порід, генерацій помісних тварин різного віку за впливу екологічних і природно-кліматичних умов західного Лісостепу України. Здобутком С. С. Спеки є проведення компаративного аналізу особливостей формування поліської м'ясної породи з урахуванням динаміки її генеалогічної структури, використання інбридингу близьких ступенів, добору родоначальників та продовжувачів заводських ліній, оцінки їх генотипу.

Рис. 6.1.1. Пріоритетні напрями творчих пошуків наукової школи академіка М. В. Зубця (у %)

Узагальнено результати дослідження В. М. Вишневецького, який розкрив особливості формування забійних і м'ясних якостей, екстер'єру тварин чорно-рябї породи та її помісей з бугаями породи абердин-ангус і помісними тваринами поліського м'ясного типу. А. П. Козлов обґрунтував доцільність створення

спеціального типу м'ясної худоби для зони Полісся України, забрудненої радіонуклідами. Представляють інтерес опрацьовані Л. В. Шкрядо теоретичні положення щодо виявлення, побудови й аналізу споріднених генеалогічних зв'язків між тваринами поліської м'ясної породи. Компаративне вивчення особливостей росту та показників м'ясної продуктивності молодняку волинської м'ясної породи, порід абердин-ангус і шароле за умов Полісся України проведено Н. П. Свириденко. Для зростання рентабельності галузі спеціалізованого м'ясного скотарства на півдні України є практично значущими енергозберігаючі технології утримання м'ясної худоби, аналіз яких виконано А. М. Мирошніковим. С. Б. Васильківський вивчив забійні та м'ясні якості, особливості екстер'єру, репродуктивну здатність української м'ясної породи в умовах Криму. Водночас Л. О. Тимченко довела доцільність розведення придніпровського і чернігівського внутрішньопорідних м'ясних типів в умовах півдня України.

Висвітлено основні положення програми створення української симентальської м'ясної породи, розробленої Г. Т. Шкуриним. Ученим обґрунтовано чистопорідний метод розведення сименталів комбінованого напрямку продуктивності вітчизняної селекції і географічно віддалених імпортованих м'ясних сименталів селекції Канади, Німеччини, Австрії і США. Порівняльне вивчення закономірностей формування м'ясної продуктивності, особливостей екстер'єру порід симентал австрійської та абердин-ангус американської селекції провів В. М. Бочков.

Учнями М. В. Зубця розвинуто теоретичні та методологічні основи селекційно-племінного вдосконалення великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності. Ю. П. Полупан визначив селекційні, популяційно-генетичні та онтогенетичні закономірності формування бажаних господарсько-корисних ознак молочної худоби, можливості їх прогнозування задля підвищення генетичного потенціалу продуктивності, створення комерційних стад молочної худоби. З. Є. Щербатим теоретично обґрунтовано та практично підтверджено доцільність комплексного використання селекційних методів і генетико-біохімічних маркерів у процесі консолідації західного внутрішньопорідного типу української чорно-рябої молочної породи. Генотипові та паратипові фактори формування високопродуктивного стада в процесі створення української червоно-рябої молочної породи розкрито І. О. Супрун.

Узагальнено результати комплексних досліджень продуктивних, технологічних, екстер'єрних та інтер'єрних ознак симентальської породи, отримані О. В. Чуприною, щодо доцільності використання плідників австрійської селекції при формуванні високопродуктивних стад молочної худоби. Вбачаються значущими результати дослідження В. І. Гончара зі схрещування корів червоної степової породи з бугаями англєрської, червоної датської і голштинської порід чорно- та червоно-рябої масті, що дозволило одержати помісних тварин з підвищеною молочною продуктивністю, добре пристосованих до промислової технології. В. В. Торчинський вивчив ефективність використання корів різних генотипів, одержаних від схрещування симентальської, чорно-рябої і голштинської порід.

У підрозділі 6.2. *«Розвиток генетичних і біотехнологічних основ розведення та збереження сільськогосподарських тварин»* позиціоновано вагомий внесок наукової

школи у розробленні теоретичних і методологічних основ збереження та раціонального використання племінних ресурсів в Україні на основі впровадження досягнень генетики та біотехнології.

Висвітлено творчі пошуки з розроблення методології визначення поліморфізму ДНК за локусами кількісних ознак для генетичної оцінки порід великої рогатої худоби, обґрунтованої К. В. Копиловим, що створює передумови для впровадження у виробництво елементів геномної селекції на основі добору бажаного племінного матеріалу на ранніх стадіях онтогенезу. Не менший практичний інтерес представляють відпрацьовані К. В. Копиловою підходи до застосування молекулярно-генетичних маркерів в системі збереження біорізноманіття на основі визначення цінних генотипів як на індивідуальному, так і на популяційному рівнях для накопичення і довготривалого зберігання найбільш інформативного генофондового матеріалу. Модифіковано методику щодо визначення генотипу тварин за мікросателітними локусами, проведено паспортизацію плідників, що створює підґрунтя для впровадження в Україні генетичної експертизи походження племінних тварин відповідно до міжнародних рекомендацій.

Доведено практичну значущість досліджень І. П. Петренка, результатом яких є нові методичні підходи до теоретичного аналізу і практичного осмислення генетико-популяційних процесів у тваринництві при інбридингу, відтворному схрещуванні, консолідації спадковості помісних тварин, визначенні структури генофонду породи за адитивним генетичним потенціалом продуктивності тощо. Своєчасною є вибудована І. В. Гузєвим методологія збереження генетичних ресурсів у тваринництві України, яка доводить доцільність управління генетичними ресурсами тварин із урахуванням національних стратегічних пріоритетів і принципів виявлення якісної своєрідності кожного генофондового об'єкту, організації збереження з метою довгострокової охорони комплексу генетично зумовлених цінностей всієї сукупності популяцій.

Теоретичне обґрунтування і практична реалізація програм селекційно-генетичного вдосконалення птиці м'ясних кросів є здобутком В. П. Бородая, який дослідив продуктивні ознаки та репродуктивну здатність ліній і батьківських форм вітчизняних і зарубіжних кросів, окреслив перспективи використання резервного та колекційного генофонду у селекційних програмах. Ученим розроблено прийоми підвищення ефективності гетерозисної селекції у м'ясному птахівництві, способи моделювання селекційних ознак птиці та прогнозування рівня м'ясної продуктивності. Ю. А. Глебовою порушено проблему адаптації яєчних курей сучасних кросів та наведено оцінку їх адаптаційної реакції у взаємозв'язку «генотип – середовище – яйце – резистентність організму в ранньому онтогенезі».

Узагальнено біотехнологічні методи раціонального використання бугаїв-поліпшувачів, пропоновані П. А. Кругляком, та цитогенетичні методи запліднення *in vitro* ооцитів корів, опрацьовані І. Б. Єлізаровою. П. А. Кругляк дослідив вплив перерв різної тривалості у статевому використанні на репродуктивну здатність бугаїв, штучного вуглекислого гіпобіозу – на тривалість збереження розбавленими та декріоконсервованими живчиками біологічної повноцінності сперми. І. Б. Єлізарова вперше продемонструвала можливість візуальної оцінки готовності

капацитованих за допомогою гепарину гамет бугаїв до запліднення *in vitro*. Запропонувала комплексну оцінку запліднювальної здатності сперматозоїдів бугаїв *in vitro* за допомогою гетеро- і гомологічного тестів на пенетрацію яйцеклітини.

Показано, що одним із визначальних напрямів діяльності наукової школи є пошук ефективних шляхів інноваційного розвитку АПК України, в результаті якого сформульовано теоретико-методологічні засади становлення та функціонування наукоємного ринку науково-технологічної продукції, включаючи потреби тваринництва (С. А. Володін). Підготовлено низку фундаментальних робіт з репрезентації досягнень вітчизняних учених у галузі аграрної науки. Розглянуто еволюційний поступ сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань, передумови формування кормової бази на меліорованих ґрунтах України (В. А. Вергунов), розкрито механізм організації та управління сільськогосподарською дослідною справою в УСРР у 20-х рр. ХХ ст. з урахуванням факторів політичного, економічного та соціокультурного впливу (М. В. Присяжнюк), розвинуто основи аграрної біографістики (В. М. Башенко).

ВИСНОВКИ

1. Історіографічний аналіз проблеми розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст., внеску академіка М. В. Зубця та очолюваних ним колективів в розроблення теоретичних, методологічних та інституціональних основ сучасної селекційної парадигми дає всі підстави стверджувати про недостатнє опрацювання даного напрямку. По-перше, належним чином не осмислені наукові набутки М. В. Зубця, не окреслені шляхи їх використання на сучасному етапі розвитку тваринництва. По-друге, не виділено основні періоди та компоненти творчої діяльності вченого, не встановлено динаміку його домінуючих наукових пошуків з розвитку наукових засад розведення сільськогосподарських тварин. По-третє, запропоновані попередніми дослідниками періодизації еволюційного поступу галузевої наукової думки не враховують усього комплексу факторів, що перетнулися на теренах України досліджуваного періоду. По-четверте, відсутнє цілісне історико-наукове узагальнення внеску галузевих науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів, пов'язаних з діяльністю М. В. Зубця, у розроблення теорії і методології розведення сільськогосподарських тварин. Це висуває на перший план необхідність проведення спеціального дослідження з вивчення ролі вченого та очолюваних ним колективів у розвитку галузевої наукової думки в Україні другої половини 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст.

Джерельна база дослідження охоплює опубліковані та неопубліковані документи центральних державних і відомчих архівів України, наукові праці вчених з питань тваринництва, періодичні видання та інші матеріали, що дало змогу вирішити поставлені дослідницькі завдання. У пропонованому дослідженні введено до наукового обігу низку маловідомих документів, матеріалів періодичних видань. Теоретико-методологічну основу дисертації становить комплекс методів і принципів пізнання, що ґрунтуються на загальнонаукових критеріях об'єктивності, історизму, системності, наукового плюралізму і, водночас, на новітніх історіографічних, історіософських напрацюваннях українських дослідників історії тваринництва. Обґрунтування методологічного інструментарію дослідження, аналіз історіографії

та джерельної бази зумовили вибір напрямів вивчення ключових проблем розведення сільськогосподарських тварин, сприяли уточненню раніше викладених положень, побудові власної інтерпретації окремих наукових фактів.

2. На основі врахування впливу інституціональних чинників виділили два періоди розвитку наукової думки з розведення сільськогосподарських тварин в Україні досліджуваного періоду. Перший охопив 1965–1990 рр. і об'єднав два підперіоди. Для 1965–1980 рр. є характерним розширення та впорядкування мережі галузевих наукових установ і навчальних закладів, створення академічних наукових центрів, реорганізація структури племінної служби. Побудовано та реалізовано концепцію великомасштабної селекції, впроваджено комплексні підходи на основі застосування методів генетики та біотехнології в селекційній практиці. Удосконалено систему лінійного розведення, розроблено основи перспективного планування у тваринництві. Для 1981–1990 рр. є показовим послідовне розширення мережі наукових установ і навчальних закладів, створення нових форм творчих корпорацій. Обґрунтовано концепцію виведення власних спеціалізованих порід сільськогосподарських тварин на основі відтворного схрещування місцевої худоби з кращими породами світової селекції. Запроваджено на державному рівні систему бонітування за комплексом ознак, інструкції з оцінки бугаїв за якістю потомства, селекцію за технологічними критеріями. У розроблення теоретичних і методологічних положень розведення сільськогосподарських тварин в означений період вагомий внесок зробили: М. З. Басовський, В. П. Буркат, Ф. Ф. Ейснер, М. Я. Єфіменко, М. В. Зубець, М. А. Кравченко, В. Ю. Недава, Ю. Д. Рубан, К. Б. Свечин та ін.

Період 1991–2014 рр. позначився подальшою інститутизацією дослідницької мережі, становленням національної системи вищої фахової освіти, реорганізацією племінної справи в Україні. Розроблено сучасну теорію породотворення та теоретичну концепцію консолідації спадковості помісних тварин, ефективні методи оцінки їх генотипу та прогнозування продуктивності, що склали основу новітньої селекційної парадигми. Розкрито біологічний феномен породи, закладено підґрунтя збереження та раціонального використання племінних ресурсів. Затверджено як нові селекційні досягнення українські спеціалізовані породи і типи, що відповідають рівню європейських стандартів. В основі методології сучасної науки з розведення сільськогосподарських тварин вперше набули вагомого значення екологічна та гуманістична спрямованість наукових досліджень, антропний принцип. Обґрунтовано внесок у розроблення наукових засад розведення сільськогосподарських тварин даного періоду: М. І. Бащенко, В. П. Бурката, Д. Т. Вінничука, В. І. Власова, М. Я. Єфіменка, М. В. Зубця, В. І. Ладики, І. П. Петренка, Ю. П. Полупана, С. Ю. Рубана, О. Ф. Хаврука та ін.

3. Встановлено, що період формування наукового світогляду М. В. Зубця охопив 1957–1974 рр. і пов'язаний з його навчанням в УСГА та науково-виробничою діяльністю в Прилуцькій державній племінній станції, держплемзаводі «Тростянець» Чернігівської області, Головному управлінні тваринництва та птахівництва Міністерства сільського господарства УРСР. Становлення його наукових уподобань відбувалося під впливом фундаментальних наукових праць відомих учених у галузі тваринництва, професорів УСГА М. А. Кравченка,

К. Б. Свечина, М. М. Колесника, П. Д. Пшеничного, академіків ВАСГНІЛ М. Ф. Іванова та М. Д. Потьомкіна, члена-кореспондента ВАСГНІЛ Ф. Ф. Ейснера. Як маркери цього періоду розглядали такі домінуючі напрями наукових пошуків ученого: селекційно-племінна робота з симентальською породою, вдосконалення системи лінійного розведення у скотарстві, використання тварин з рекордною продуктивністю, значення морфологічних і гематологічних досліджень у племінній справі та ін.

На основі аналізу документальних джерел та використання особистісно-діяльнісного підходу виділено два періоди творчої активності М. В. Зубця. Перший із них охопив 1974–1990 рр. і позначився домінування таких її форм, як науково-виробнича та науково-дослідна. Виділено основні складники його творчого доробку: розроблення основ селекційно-племінної роботи з молочною і м'ясною худобою, розвиток теорії породи та породотворення, вдосконалення методів оцінки племінної цінності тварин, обґрунтування генетичних і технологічних засад селекції та ін. Як основний здобуток даного періоду розглядали захист його докторської дисертації, в якій вперше на прикладі симентальської худоби апробовано ефективні методи поліпшення вітчизняного генофонду за використання внутрішньопорідної селекції та міжпорідного схрещування.

Доведено, що період 1990–2014 рр. пов'язаний з найбільшою творчою активністю та практичною результативністю наукових пошуків академіка М. В. Зубця. Критеріями його демаркації є домінування науково-організаційної та науково-дослідної діяльності. Превалюючі напрями наукових розробок ученого: селекційний менеджмент комерційних стад м'ясної і молочної худоби, генетичні та біотехнологічні аспекти селекції, теорія породи і породотворення та ін. Розпочато творчі пошуки з проблем етології сільськогосподарських тварин, автоматизації і комп'ютеризації галузі тваринництва, запропоновано ефективні моделі раціонального використання племінних ресурсів. Основний набуток цього періоду – розвиток теорії і методології породотворення, вироблення стратегії розбудови спеціалізованого скотарства в УРСР, що сприяло якісному перетворенню вітчизняного генофонду порід. Активізовано творчі пошуки з популяризації досягнень українських учених-селекціонерів, започатковано педагогічну, законотворчу і публіцистичну діяльність.

4. Встановлено, що М. В. Зубцем написано 452 наукові праці з питань розведення сільськогосподарських тварин. Систематизовано творчий доробок ученого за такими напрямками: теорія породи та породотворення; основи племінного добору і підбору тварин; система лінійного розведення та методичні основи управління генеалогією породи; теорія консолідації селекційних формувань; випробування і раціональне використання плідників; біологічні основи формування рекордної продуктивності тварин; концепція розбудови спеціалізованого м'ясного скотарства; планування та організація племінної справи; організаційні моделі великомасштабної селекції у тваринництві; технологічні аспекти розвитку скотарства; генетичні і біотехнологічні основи розвитку селекції; методи збереження і раціонального використання генофонду тварин; інтенсивні технології виробництва молока та яловичини та ін.

5. Аналіз наукових розробок академіка М. В. Зубця засвідчив їх високу затребуваність в селекційній практиці в тваринництві України. Доведено його пріоритет у становленні системної концепції породи (1987). Учений сформулював гіпотезу генезису порід (1987, 1988), концептуальні положення сучасної теорії породотворення та втілив їх у практику тваринництва при виведенні спеціалізованих порід і типів сільськогосподарських тварин. Вибудував методичні основи управління генеалогією породи (1986, 1987), обґрунтував концептуальні положення з випробування, добору й використання бугаїв-плідників (1995), покладені в основу сучасних систем оцінки генетичної цінності худоби. Розширив теоретичне уявлення щодо поняття консолідації селекційних груп тварин як необхідного елементу селекційного процесу (1997). Запропонував новий селекційний підхід, що ґрунтується на доборі та підборі тварин за статевим типом і статевим диморфізмом (1988). Змодельював генеральну схему розміщення племінних ресурсів України (1995). Апробував антропологічний та екосистемний підходи до збереження біорізноманіття тварин (1993), обґрунтував вагоме значення генофондових банків у системі збереження і раціонального використання генетичних ресурсів. М. В. Зубець вибудував концепцію (1999) і стратегію (2005) створення галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в Україні, розробив рекомендації з формування племінної бази (1981) та технології ведення, поліпшення репродуктивної здатності м'ясної худоби (2000), визначення ефективності селекційних досягнень у м'ясному скотарстві (1982) та ін.

6. Обґрунтовано, що академік М. В. Зубець є методологом вітчизняної науки з розведення сільськогосподарських тварин. Ученим розроблено більше 40 методичних рекомендацій, методик, інструкцій, довгострокових програм великомасштабної селекції, технологічних проектів для практичних потреб вітчизняного тваринництва. Він є співавтором понад 20 моделей і систем селекційно-племінної роботи, що безпосередньо стосуються виведення та селекції порід великої рогатої худоби; оцінки, добору й використання племінних тварин; раціонального розміщення й використання племінних ресурсів у скотарстві. Серед методологічних напрацювань ученого найбільшою значущістю відзначаються методика створення української червоно-рябої молочної породи (1986), покладена в основу виведення восьми спеціалізованих вітчизняних порід молочного і м'ясного напрямів продуктивності. Отримала поширення в селекційно-племінній практиці УРСР 70–80-х рр. минулого століття розроблена ученим методика створення жирномолочного стада (1974), в основі якої використання тварин з рекордною продуктивністю. Наукові розробки вченого захищено 26 авторськими свідоцтвами та патентами на корисні моделі та винаходи СРСР і України.

7. Встановлено, що наукова спадщина академіка М. В. Зубця не втратила своєї теоретичної і практичної значущості на сучасному етапі розвитку тваринництва. Виділено її складові, які доцільно використовувати як теоретичне та методологічне підґрунтя для вирішення сучасних стратегічних завдань ведення галузі: 1) теорія породи та породотворення; 2) система лінійного розведення та методичні основи управління генеалогією породи; 3) біологічні основи формування рекордної продуктивності тварин; 4) концептуальні науково-організаційні засади розвитку

галузі спеціалізованого м'ясного скотарства; 5) методи та моделі збереження і раціонального використання генофонду тварин; 6) розвиток генетичних і біотехнологічних основ селекції та ін.

8. Доведено вагомий внесок М. В. Зубця в розроблення науково-організаційних принципів ведення сільськогосподарської дослідної справи. Учений сприяв становленню НААН як головного науково-методичного та координаційного центру розвитку АПК України. За його керівництва розроблено методичні основи інноваційно-інвестиційної моделі розвитку аграрної науки, проведено низку структурних перебудов та поліпшено особовий склад її наукових підрозділів. Скориговано напрями фундаментальних і прикладних досліджень, удосконалено роботу координаційно-методичних рад при головних установах, підвищено ефективність використання наявного наукового та кадрового потенціалу. Апробовано принципово новий механізм взаємовідносин науки, виробництва та органів державного управління з метою зростання рівня результативності наукових досліджень. М. В. Зубець ініціював проведення системної оптимізації науково-дослідної мережі за організаційним, науковим та інноваційним напрямками. Визначив шляхи подальшої інтеграції наукових установ Академії та профільних вищих навчальних закладів України. Налагодив співпрацю із закордонними науковими організаціями з виконання спільних наукових проектів. Обґрунтував доцільність переходу від розроблення загальних комплексних НТП до вузькогалузових, що сприяло концентрації зусиль установ-співвиконавців на нагальних проблемах. Здійснював наукове керівництво державними НТП з удосконалення існуючих та виведення нових порід з використанням досягнень генетики і біотехнології.

Обґрунтовано, що академік М. В. Зубець доклав зусиль до становлення ІРГТ НААН, здобуття ним статусу головного науково-методичного та координаційного центру з проблем розведення, селекції та генетики сільськогосподарських тварин. Здобутком ученого є розширення тематики та проблемна спрямованість науково-дослідних робіт, зміцнення наукового і кадрового потенціалу, матеріально-технічної бази установи, адаптація ефективного механізму впровадження комерційно привабливих наукових розробок у виробництво. За його керівництва визначальним елементом наукових досліджень з розведення та селекції стало використання досягнень генетики та біотехнології у тваринництві, актуалізація напряму збереження та раціонального використання генофонду сільськогосподарських тварин. Ініціював та очолив розроблення на базі інституту концепції якісного перетворення вітчизняного генофонду порід.

9. Однією із форм творчих пошуків академіка М. В. Зубця, що здійснювалася у площині розвитку науки з розведення сільськогосподарських тварин, є його педагогічна діяльність. Учений сприяв здобуттю статусу провідного галузевого науково-освітнього центру кафедрою розведення сільськогосподарських тварин НУБіП України на основі активізації навчального процесу, підготовки навчально-методичної літератури, розгортання комплексних наукових досліджень з розведення та селекції сільськогосподарських тварин на її базі. Підготував у співавторстві підручник з розведення сільськогосподарських тварин з основами спеціальної

зоотехнії для аграрних ВНЗ, програму кандидатського іспиту зі спеціальності розведення та селекція тварин, методичні вказівки з лінійної оцінки екстер'єру корів, програму навчальної дисципліни з організації племінної справи для аграрних ВНЗ, навчально-методичне видання з етології молочної худоби.

10. Академіком М. В. Зубцем засновано наукову школу «Селекція м'ясної худоби» на базі ІРГТ НААН, в активі якої 11 докторів і 18 кандидатів наук. Встановлено, що основна проблема, що піднімалася науковою школою, – селекція великої рогатої худоби м'ясного напрямку продуктивності. Виділено ключові напрями її наукових досліджень: обґрунтування теоретичних, методологічних і практичних аспектів процесу породотворення в скотарстві; моделювання і реалізація програм виведення спеціалізованих порід великої рогатої худоби; організація комплексу досліджень з проблем генетики і біотехнології у тваринництві; розроблення основ оцінки племінної цінності та прогнозування продуктивності сільськогосподарських тварин; впровадження ефективних методів і систем збереження та раціонального використання генофонду сільськогосподарських тварин тощо. Обґрунтовано, що найбільш плідними періодами діяльності наукової школи були 1996–2000, а також 2011–2013 рр., що засвідчує найбільша кількість захищених дисертацій, опублікованих наукових праць, отриманих патентів та авторських свідоцтв, багатовекторність творчих пошуків.

11. Доведено, що важливою компонентою наукової діяльності М. В. Зубця з розвитку наукових концепцій розведення сільськогосподарських тварин є популяризація галузевих досягнень. Він є співзасновником 1 історико-біографічної серії, ініціатором публікації 5 довідкових видань, редактором 9 науково-тематичних часописів та 9 міжвідомчих наукових тематичних збірників, автором 96 наукових праць популяризаційного характеру. Встановлено, що М. В. Зубець доклав зусиль до розвитку галузевої енциклопедичної справи, національної аграрної біографістики та бібліографії, що сприяло популяризації досягнень сільськогосподарської дослідної справи та вищої фахової освіти. Обґрунтовано, що найбільш плідним періодом популяризаторської діяльності вченого є 1990–2014 рр. Як важливу складову творчої діяльності М. В. Зубця розглядали його публіцистику (23 статті), присвячену нагальним питанням розвитку тваринництва, проблемам наукознавства та державотворення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Апостол М. В. Теоретико-методологічні та інституціональні основи розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х років ХХ – початку ХХІ ст.: наукове середовище академіка М. В. Зубця / НААН, ННСГБ; наук. ред. В. А. Вергунова. Київ: Аграрна наука, 2016. 446 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 93)».

2. Апостол М. В. Теоретико-методологічні та інституціональні основи розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х років ХХ – початку ХХІ ст.: наукове середовище академіка М. В. Зубця / НААН, ННСГБ; наук. ред. В. А. Вергунова. 2-е вид., доп. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 412 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 104)».

Рецензії:

Коцур Н. І. Фундаментальне дослідження розвитку науки про розведення сільськогосподарських тварин в Україні (60-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.). *Вісник аграрної історії*: наук. ж-л. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, НУБіП України, ННСГБ НААН. Київ, 2016. Вип. 16–17. С. 291–293.

Бородай І. Життєве кредо – служіння аграрній науці [Рецензія на монографію: Апостол М. В. Теоретико-методологічні та інституціональні основи розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х років ХХ – початку ХХІ ст.: наукове середовище академіка М. В. Зубця] / НААН, ННСГБ; наук. ред. чл.-кор. НААН В. А. Вергунова. Київ: Аграрна наука, 2016. 454 с. *Емінак*. №1(17), Т.3. С. 134–136.

Свідоцтво про реєстрацію авторського права на науковий твір

Свідоцтво про реєстрацію авторського права на науковий твір № 71350. Апостол М. В. Теоретико-методологічні та інституціональні основи розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х років ХХ – початку ХХІ ст.: наукове середовище академіка М. В. Зубця / заявл. 04.02.2017 р.; дата реєстрації 10.04.2017 р.

Брошури

3. Апостол М. В. Наукове забезпечення селекційного процесу в скотарстві України (друга половина ХХ ст.) / НААН, ННСГБ; наук. ред. В. А. Вергунов. Бориспіль : Люксар, 2015. 59 с.

4. Апостол М. В. Розвиток теоретичних і методологічних основ селекції в скотарстві України (друга половина ХХ ст.) / НААН, ННСГБ; наук. ред. В. А. Вергунов. Бориспіль : Люксар, 2015. 76 с.

Статті у наукових фахових виданнях України

5. Апостол М. В. Академік М. В. Зубець – методолог вітчизняної зоотехнічної науки. *Український селянин*: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т історії України НАН України, Черк. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. 2016. Вип. 16. С. 83–85.

6. Апостол М. Академік М. В. Зубець – організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні. *Часопис української історії* / КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. Вип. 35. С. 98–103.

7. Апостол М. Академік НААН М. В. Зубець – новатор аграрної галузі України. *Емінак*: наук. щоквартальник / Ін-т археології НАН України. 2016. №3(15) (липень-вересень), Т. 3. С. 114–118.

8. Апостол М. В. Внесок М. В. Зубця в становлення Національної академії аграрних наук України. *Гілея. Науковий вісник* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім.

М. П. Драгоманова, ВГО Українська Академія Наук. Київ, 2016. Вип. 111(№ 8). С. 105–108.

9. Апостол М. В. Вплив класиків зоотехнічної науки на становлення М. В. Зубця як вченого-селекціонера в галузі тваринництва. *Гілея. Науковий вісник* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО Українська Академія Наук. Київ, 2016. Вип. 112(№ 9). С. 85–87.

10. Апостол М. В. Діяльність академіка М. В. Зубця в контексті становлення Інституту розведення і генетики тварин. *Історія науки і техніки* : зб. наук. пр. / МОН України, Держ. екон.-технол. ун-т транспорту, Центр досліджень з історії науки і техніки ім. О. П. Бородіна. Київ, 2016. Вип. 8. С. 69–74.

11. Апостол М. В. Життєвий і творчий шлях академіка НААН М. В. Зубця (1938–2014). *Гілея. Науковий вісник* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО Українська Академія Наук. Київ, 2016. Вип. 109(№ 6). С. 35–37.

12. Апостол М. В. Концепція розбудови галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в науковій спадщині академіка М. В. Зубця. *Історія науки і біографістика*: електр. наук. зб. 2016. № 4. URL : http://www.nbub.gov.ua/e-journals/INB/2016-4/16_apostol.pdf. (дата звернення : 10.02.2017).

13. Апостол М. В. Методи вдосконалення симентальської породи як складова наукового доробку академіка М. В. Зубця. *Переяславський літопис* : зб. наук. ст. / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 10. С. 156–161.

14. Апостол М. В. Метод періодизації в системі методології історико-біографічного дослідження. *Гілея. Науковий вісник* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО Українська Академія Наук. Київ, 2016. Вип. 114(№ 11). С. 7–9.

15. Апостол М. В. Наукова школа «Селекція м'ясної худоби». *Гілея. Науковий вісник* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО Українська Академія Наук. Київ, 2016. Вип. 108(№ 5). С. 104–107.

16. Апостол М. В. Наукові пошуки академіка М. В. Зубця в контексті розвитку вчення про породотворення у тваринництві. *Історія науки і біографістика*: електр. наук. зб. 2016. № 1. URL : http://www.nbub.gov.ua/e-journals/INB/2016-1/16_apostol.pdf. (дата звернення : 16.04.2016).

17. Апостол М. В. Педагогічна діяльність академіка М. В. Зубця. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. Вип. 45, Т. 2. С. 265–267.

18. Апостол М. В. Перспективи використання наукового доробку академіка М. В. Зубця на сучасному етапі розвитку тваринництва. *Історія науки і біографістика*: електр. наук. зб. 2016. № 3. URL : http://www.nbub.gov.ua/e-journals/INB/2016-3/16_apostol.pdf. (дата звернення : 18.10.2016).

19. Апостол М. В. Перша українська спеціалізована молочна порода. *Гілея. Науковий вісник* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО Українська Академія Наук. Київ, 2016. Вип. 110(№ 7). С. 137–139.

20. Апостол М. В. Популяризаторська діяльність М. В. Зубця. *Гілея. Науковий вісник* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО Українська Академія Наук. Київ, 2016. Вип. 113(№ 10). С. 130–133.

21. Апостол М. В. Проблема збереження генофонду тварин в історії вітчизняної науки. *Історія науки і біографістика*: електор. наук. зб. 2016. № 2. URL : http://www.nbub.gov.ua/e-journals/INB/2016-2/16_apostol.pdf. (дата звернення : 22.07.2016).

22. Апостол М. В. Становлення наукових основ спеціалізованого м'ясного скотарства в УРСР. *Вісник аграрної історії*: наук. ж-л. Київ, 2016. Вип. 15. С. 245–251.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

23. Апостол М. В. Наукові пошуки академіка М. В. Зубця у контексті становлення і розвитку теорії схрещування у скотарстві. *East European Scientific Journal*. Warsaw, 2016. № 12. Ч. 3. С. 14–18. (Historical Sciences).

24. Апостол М. В. Наукові школи і центри з селекції у скотарстві України. *Sciences of Europe*. Praha, 2016. Vol. 3, No 6 (6). С. 4–7. (Historical Sciences).

25. Апостол М. В. Проблема этологии сельскохозяйственных животных как компонент научных поисков украинских ученых второй половины XX – начала XXI столетия. *Альманах современной науки и образования*. 2016. № 8. С. 15–17. (Исторические науки и археология).

26. Апостол М. В. Соціально-економічні та науково-організаційні передумови розвитку селекції в скотарстві України в другій половині XX – на початку XXI ст. *East European Scientific Journal*. Warsaw, 2016. № 11. Ч. 4. С. 25–29. (Historical Sciences).

Опубліковані праці апробаційного характеру

27. Апостол М. В. Академіки М. В. Зубець та В. П. Буркат – фундатори сучасної теорії породотворення. *Практичні результати та методичні аспекти досліджень з розведення, генетики та біотехнології у тваринництві* : матер. XIV конф. молод. учених та аспірантів, присвяч. пам'яті академіка УААН В. П. Бурката, 20 травня 2016 р. / НААН, ІРГТ ім. М. В. Зубця. Чубинське, 2016. С. 10.

28. Апостол М. В. Академік НААН М. В. Зубець – талановитий учений у галузі селекції у тваринництві України. *Сборник публикаций мультидисциплинарного научного журнала «Архивариус» по материалам XIV международной научно-практической конференции «Наука в современном мире»*, г. Киев, 20 ноября 2016 г. Київ, 2016. Ч. 1. С. 4–9.

29. Апостол М. Методи оцінки племінної цінності сільськогосподарських тварин у науковому доробку академіка М. В. Зубця. *«Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»*: зб. матеріалів VIII міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 20 січня 2017 р. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 8. С. 26–30.

30. Апостол М. В. Методика виведення жирномолочного стада у науковому доробку академіка М. В. Зубця. *Історія освіти, науки і техніки в Україні* : матер. XI всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, м. Київ, 16 травня 2016 р. / НААН,

ННСГБ, Ін-т кормів та сільського господарства Поділля НААН. Вінниця, 2016. С. 23–24.

31. Апостол М. В. Наукове середовище як предмет історико-біографічного дослідження. *Перспективні разработки науки и техники*. 2016: матер. междун. научн. конф., 7–15 ноябля. Перемишль, 2016. С. 67–72.

32. Апостол М. В. Розвиток теорії інбридингу у тваринництві. *Сборник публикаций мультидисциплинарного научного журнала «Архивариус» по материалам XII международной научно-практической конференции «Наука в современном мире»*, г. Киев, 25 сентября 2016 г. Київ, 2016. С. 4–9.

33. Апостол М. В. Розвиток теорії лінійного розведення у тваринництві як складова наукового спадку академіка НААН М. В. Зубця. *XII межд. научн-практ. конф. «Новости научного прогресса»*, София, 17–25 августа. София «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2016. Т. 2. С. 78–82. (История).

34. Апостол М. В. Система лінійного розведення як елемент сучасної теорії породотворення у тваринництві. *Професор С. Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження)*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 18 лист. 2016 р. К., 2016. С. 91–93.

35. Апостол М. В. Розвиток наукових засад розведення сільськогосподарських тварин в Україні через призму особистості. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матер. XII міжнар. конф. молодих учених та спеціалістів, присв. 100-річчю від дня створення ННСГБ НААН, м. Київ, 19 травня 2017 р. / НААН, ННСГБ. Київ, 2017. С. 10–11.

36. Апостол М. Розвиток теорії оцінки племінної цінності тварин у науковому доробку академіка М. В. Зубця. *«Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»*: зб. матеріалів IX міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 27 лютого 2017 р. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 9. С. 50–55.

37. Apostol M. V. Academician M. Zubets – author of Ukrainian beef and dairy cattle breeds. *Materials of the XIII International scientific and practical conference «Modern scientific potential – 2017»*. Sheffield, 2017. Vol. 8: Philosophy. Law. History. Political science. P. 83–86.

38. Apostol M. V. Academician M. Zubets – scientist, organizer, politician and public figure, personality. *Osobowość, społeczeństwo, polityka*: матер. VI międz. ronf. nauk.-prak. / pod red. J. Kota. Część 1. Lublin: WSEI, 2017. S. 48–52.

39. Апостол М.В. Наукові студії академіка НААН М.В. Зубця з розвитку аграрної біографістики. *Матер. XIII-ї Всеук. наук.-практ. конф. молод. учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні»*, присв. 100-річчю від часу утворення у складі Міністерства земельних справ комітетів – вченого і сільськогосподарської освіти та 80-річчю від дня народження академіка НААН, Заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента Національної академії аграрних наук України (1996–2011) Михайла Васильовича Зубця (1938–2014), м. Київ, 18 травня 2018 р. / НААН, ННСГБ. Київ, 2018. С. 412–414.

Апостол М. В. Теоретико-методологічні та інституціональні основи розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х років ХХ – початку ХХІ ст.: наукове середовище академіка М. В. Зубця. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2019.

Дисертаційна робота є системним науково-історичним дослідженням, у якому вперше узагальнено основні тенденції розвитку вітчизняної науки з розведення сільськогосподарських тварин другої половини 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. на основі комплексу джерел і застосування сучасних методологічних підходів. Обґрунтовано внесок доктора сільськогосподарських наук, професора, академіка НААН М. В. Зубця (1938–2014) в розроблення теоретичних і методологічних засад розведення тварин. Комплексно оцінено його діяльність як організатора вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, керівника окремих галузевих наукових інституцій. Систематизовано наукову спадщину вченого, обґрунтовано пріоритетність його досліджень зі становлення системної концепції породи, лінійного розведення, розвитку генетичних, біотехнологічних і технологічних основ селекції у тваринництві, актуалізація проблеми збереження та раціонального використання біорізноманіття тощо. Конкретизовано внесок М. В. Зубця в становлення сучасної теорії і методології породотворення в молочному і м'ясному скотарстві, виведенні спеціалізованих порід і типів худоби. Доведено значення педагогічної та популяризаторської діяльності вченого для загального розвитку галузевої наукової думки. Узагальнено програму діяльності заснованої ним наукової школи.

Ключові слова: історія науки й техніки, історія сільськогосподарської науки, тваринництво, племінна справа, розведення сільськогосподарських тварин, зоотехнічна освіта, сільськогосподарська дослідна справа, наукова школа, М. В. Зубець.

Аннотація

Апостол М. В. Теоретико-методологические и институциональные основы разведения сельскохозяйственных животных в Украине второй половины 60-х годов ХХ – начала ХХІ ст.: научная среда академика М. В. Зубца. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН, Киев, 2019.

Диссертационная работа является комплексным научно-историческим исследованием, в котором на основе использования разносторонней базы источников и новейших методологических подходов проанализированы особенности развития науки о разведении сельскохозяйственных животных в Украине второй половины 60-х годов ХХ – начала ХХІ ст., вклад в разработку ее основных научных положений доктора сельскохозяйственных наук, профессора, академика НААН М. В. Зубца (1938–2014).

Учитывая социально-экономические, научно-организационные и теоретико-методологические факторы, выделены два периода развития науки по разведению сельскохозяйственных животных. Первый (1965–1990) обозначился разработкой программ крупномасштабной селекции, развитием генетических и биотехнологических основ разведения сельскохозяйственных животных, улучшением системы линейного разведения, внедрением перспективного планирования в животноводстве. Обоснована концепция выведения новых пород и типов животных на основе сложного воспроизводительного скрещивания с лучшим генофондом мировой селекции, а также селекция по технологическим признакам. Период (1991–2014) связан со становлением национальной системы племенного дела в животноводстве Украины. Разработаны современная теория пороодообразования и теоретическая концепция консолидации наследственности поместных животных, методы оценки их генотипа и прогнозирования продуктивности. Раскрыт биологический феномен породы, заложен фундамент учения о сохранении и рациональном использовании племенных ресурсов.

Установлено, что период становления научного мировоззрения М. В. Зубца (1957–1974) связан с его обучением в УСХА и научно-производственной деятельностью в Прилуцкой государственной племенной станции, госплемзаводе «Тростянец» Черниговской области, Главном управлении животноводства и птицеводства Министерства сельского хозяйства УССР. Формирование его научных интересов происходило под влиянием фундаментальных научных трудов известных ученых в области животноводства, профессоров УСХА Н. А. Кравченка, К. Б. Свечина, Н. Н. Колесника, П. Д. Пшеничного.

Выделены два периода научной деятельности М. В. Зубца. Первый (1974–1990) сказался разработкой основ селекционно-племенной работы с молочным и мясным скотом, развитием теории пороодообразования, совершенствованием методов оценки племенной ценности животных, обоснованием генетических и технологических основ селекции и др. Доказано, что период 1990–2014 гг. связан с наибольшей творческой активности академика М. В. Зубца. Основные направления его научных разработок этого периода: селекция мясного и молочного скота, генетические и биотехнологические основы селекции, теория породы и пороодообразование и др.

Систематизировано научное наследие ученого по следующим направлениям: теория породы и пороодообразования; основы теории отбора и подбора животных; оптимизация системы линейного разведения; выращивание, оценка и рациональное использование производителей; обоснование концепции развития специализированного скотоводства; схемы организации крупномасштабной селекции в животноводстве; технологические аспекты развития скотоводства; генетические и биотехнологические основы селекции животных; методы сохранения их генофонда; внедрение интенсивных технологий производства молока и говядины и пр. Доказан его приоритет в формировании современной теории породы, основанной на ее системной концепции. Ученый сформулировал гипотезу генезиса пород, разработал методические основы управления их генеалогией, обосновал принципиальные положения оценки, отбора и использования племенных животных, положенные в основу современных систем национальной и

межнациональной оценки генетической ценности скота. Предложил новый подход к селекции, основанной на отборе и подборе животных по половому типу и половому диморфизму. Сформулировал антропологический и экосистемный подход к сохранению биоразнообразия.

Обосновано, что академик М. В. Зубец является методологом отечественной науки по разведению сельскохозяйственных животных. Среди его методологических наработок наибольшей значимостью отмечена методика создания украинской красно-пестрой молочной породы, положенная в основу выведения восьми специализированных отечественных пород молочного и мясного направлений продуктивности. Выделены составляющие его творчества, которые целесообразно использовать как теоретический и методологический базис для разработки современной стратегии ведения отрасли животноводства: теория породы и породообразования; система линейного разведения; концептуальные научно-организационные основы развития отрасли специализированного мясного скотоводства; пути и методы сохранения и рационального использования генофонда животных; развитие генетических и биотехнологических основ селекции и др.

Показано, что одной из форм творческих поисков М. В. Зубца является его научно-организационная деятельность. Ученый внес весомый вклад в становление НААН как главного научно-методического и координационного центра развития АПК Украины, способствовал получению статуса ведущего отраслевого научно-образовательного центра в Украине кафедрой разведения сельскохозяйственных животных НУБиП Украины. Обеспечил оптимизацию учебного процесса, подготовку учебно-методической литературы. Академиком М. В. Зубцом основана научная школа «Селекция мясного скота» на базе ИРГЖ. Основные направления ее научных исследований: обоснование теоретических, методологических и практических аспектов процесса породообразования в скотоводстве; организация комплекса исследований по проблемам генетики и биотехнологии в животноводстве; разработка основ оценки племенной ценности и др.

Ключевые слова: история науки и техники, история сельскохозяйственной науки, животноводство, племенное дело, разведение сельскохозяйственных животных, зоотехническое образование, сельскохозяйственное опытное дело, научная школа, М. В. Зубец.

Annotation

Apostol M. V. Theoretical-methodological and institutional foundations of breeding of farm animals in Ukraine in the second half of the 60's of the 20th – the beginning of the 21st century: scientific environment of Academician M. V. Zubets. – Manuscript.

The dissertation for the getting of scientific degree of Doctor of Historical Sciences on specialty 07.00.07 – History of Science and Technique. – National Scientific Agricultural Library of NAAS, Kyiv, 2019.

The dissertation is a systematic scientific and historical research, in which the main tendencies of development of the national science of farm animal breeding of the second half of the 60's of the 20th – the beginning of the 21st century were summarized for the

first time on base of the complex of sources and the application of modern methodological approaches. Contribution of the Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Academician NAAS M. Zubets (1938–2014) in the development of theoretical and methodological principles of farm animal breeding has substantiated. His activities as the organizer of the domestic agricultural research, the head of some branch scientific institutions have comprehensively evaluated. Creative heritage of the scientist was systematized, priority of his researches on the formation of the system conception of the breed, the linear breeding, the development of genetic, biotechnological and technological foundations of selection in animal husbandry, the actualization of the problem of preservation and rational use of biodiversity and others was substantiated. M. Zubets contribution to the development of modern theory and methodology of reproduction in dairy and beef cattle breeding, the creation of specialized breeds and types of cattle was specified. The significance of the scientist's pedagogical and popularizing activities for the general development of branch scientific thought has proved. The program of activities of his scientific school has generalized.

Key words: history of science and techniques, history of agricultural science, animal husbandry, breeding work, breeding of farm animals, zootechnical education, agricultural research work, scientific school, M.V. Zubets.